

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Επιστημονική Παρουσία Ἐστίας Θεολόγων Χάλκης, τόμ. Γ': Ἐκατονπεντηκονταετηρὶς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης 1844-1994, ἐν Ἀθήναις 1994, σχ. 24,5X17,5 ἐκ., σσ. 846.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ παρόντος ἑορταστικοῦ ἀναμνηστικοῦ τόμου εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τὴν ὄντως διαλάμψασαν ἐν τῷ γένει τῶν Ὁρθοδόξων Ἱερῶν Θεολογικῆν Σχολὴν Χάλκης ἐπὶ τῇ συμπληρώσει 150 ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς, ἣτις ἐγένετο τῇ πρωτοβουλίᾳ καὶ προνοίᾳ τοῦ ἀειμνήστου ὄραματιστοῦ καὶ φιλομούσου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Δ'. Ὡς ἐπισημαίνει ἡ Α.Θ.Π. ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κ. Βαρθολομαῖος ἐν τῷ δημοσιευμένῳ εἰς τὸν Τόμον Γράμματι Αὐτοῦ πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐστίας Θεολόγων Χάλκης Ὁμότιμον Καθηγητὴν κ. Βασίλειον Ἀναγνωστόπουλον, ἡ Σχολὴ αὕτη ἐγαλοῦρησε «γενεὰς ὀλοκλήρους ποιμένων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας καὶ μεγάλως, ὡς ἐκ τούτου, εὐηργέτησε τὴν Ἐκκλησίαν, τὰ καθ' ἡμᾶς Ἱερὰ Γράμματα καὶ τὴν ἐν γένει παιδεῖαν τοῦ Γένους» (σ. ια'), τοῦθ' ὅπερ ἐπισημαίνεται καὶ ἐν τῷ Προλόγῳ τοῦ Τόμου, ἐνθα παρατίθενται καὶ τὰ σχετικὰ ἐντυπωσιακὰ στατιστικὰ στοιχεῖα. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ὡς προσθέτει ὁ Παναγιώτατος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κ. Βαρθολομαῖος ἐν τῷ ὡσαύτως δημοσιευμένῳ εἰς τὸν Τόμον Γράμματι Αὐτοῦ πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἐφορείας τῆς Ἱερᾶς Πατριαρχικῆς καὶ Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Ἀγίας Τριάδος Χάλκης Ἱερῶτατον Μητροπολίτην Γέροντα Χαλκηδόνος κ. Ἰωακείμ, «τυγχάνει ἄκρως ὀδυνηρὰ ἢ ἀναφορὰ εἰς τὸ σέμνωμα τοῦτο τῆς Ἐκκλησίας ὡς εἰς χρόνον παρελθόντα διαλάμψαν. Κρίμασιν οἷς Κύριος οἶδε, δυσερμηνευτοὶ σκοπιμότητες καὶ λόγοι ἐπέβαλον ἀπαγόρευσιν τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς» καὶ ναὶ μὲν τὸ ἔργον αὐτῆς ἐξακολουθεῖ διαλάμπον ἐν προσώποις πλείστων τῆς Μητρὸς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ὁμοδόξων καὶ ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν, ποιμένων καὶ στελεχῶν, οἵτινες τὰ νάματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐσεβείας καὶ θεολογίας ἐγεύθησαν, ὡς ἀπὸ στοργικῆς τροφῆς παρεχόμενα, ἐν τῇ περιωνύμῳ Σχολῇ. Ὅμως σήμερον, καὶ ἐπὶ εἴκοσι καὶ τρία συναπτὰ ἔτη, τὸ «λάλον ὕδωρ» οὐ ρεεῖ, καίτοι ἡ ἀπορρέουσα ἐκ τοῦ Λόφου τῆς Ἑλπίδος προσδοκία καὶ ἐλπίς οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν κατέλιπε τὴν Μητέρα Ἐκκλησίαν καὶ τὰ αὐτῇ ἀπὸ διαφόρων θέσεων διακονοῦντα πρόσωπα. Ἐν τῇ ἐλπίδι τοῦ Κυρίου θαρροῦμεν, ὅτι Αὐτὸς ἔδωκεν, Οὗτος καὶ ἀφείλετο, καὶ ὡς Ἐκεῖνῳ ἔδοξεν, οὕτω καὶ ἐγένετο. Αὐτὸς καὶ μόνον ἀναστήσει καὶ πάλιν ἐν καιρῷ ἐν ᾧ ὤρισεν, ἡμεῖς ὁμως τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει προσκατεροῦμεν, μερμινῶντες καὶ καταβάλλοντες πᾶσαν τὴν ἀφ' ἡμῶν προσπάθειαν συγχρόνως, ἕως ὅτου τὸ φυτῶριον τοῦτο τῶν παρ'

ἡμῖν γραμμάτων ἀποσφραγίση τὰς πύλας αὐτοῦ, ὡς Κυψέλη, δεχομένη «ἐκ δυσμῶν καὶ βορρᾶ καὶ θαλάσσης καὶ ἑφας» τὰς διψώσας τὸ «λάλον ὕδωρ» πνευματικὰς μελίσσας» (σσ. ζ'-η').

Ἐν τῇ ἐλπίδι ταύτῃ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται ὁ Σεπτὸς Προκαθήμενος τῆς Πρωτοθρόνου ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ Ἐκκλησίας τῆς Βασιλευούσης τῶν πόλεων, ἐωρτάσθη ὑπὸ τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἡ 150ετηρίς τῆς Σχολῆς διὰ τῆς ὀργανώσεως προσκνηματικῆς ἐπισκέψεως καὶ συγκεντρώσεως εἰς τὴν Τροφὸν Θεολογικὴν Σχολὴν τῶν ἀπανταχοῦ τῆς γῆς τέκνων αὐτῆς, ἀποφοίτων καὶ μὴ, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἑορταστικοῦ ἀναμνηστικοῦ Τόμου, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει συνεργασίας αὐτῶν. Ἡ ἔκδοσις αὕτη Σεπτῆ Πατριαρχικῆ ἐντολῇ ἀνετέθη εἰς τὴν Ἑστίαν Θεολόγων Χάλκης, ἡ ὁποία μετὰ ζήλου ἐπραγματοποίησε ταύτην διὰ τῶν φιλοτίμων προσπαθειῶν τῆς ὑπ' αὐτῆς ὀρισθείσης Ἐκδοτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἀποτελουμένης ὑπὸ τοῦ Προέδρου αὐτῆς Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τῆς Ι.Θ.Σ.Χ. κ. Β. Ν. Ἀναγνωστοπούλου, τῶν Μελῶν Σεβ. Μητροπολίτου Περιστερίου κ. Χρυσοστόμου, Θεοφ. Ἐπισκόπου Πίττσμπουργκ κ. Μαξίμου καὶ τῶν κ.κ. Κ. Β. Καλλινίκου (Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ Ι.Θ.Σ.Χ.), Β. Θ. Σταυρίδου (Καθηγητοῦ Ι.Θ.Σ.Χ.), Θεοδώρου Νικολάου (Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου) καὶ Νικολάου Ξεξάκη (Ἐπιμ. Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν), ὡς καὶ τοῦ Ἐπιμελητοῦ τῆς Ἐκδόσεως κ. Ἀδαμαντίου Στ. Ἀνεστίδου (Καθηγητοῦ Φιλολόγου).

Τὸ **Α' Μέρος** (σσ. 3-72) περιλαμβάνει τὰς ἐξῆς μελέτας: Πίνακες με θέμα τὸ «Λόφο τῆς Ἐλπίδος» (Μητροπολίτου Ἡλιουπόλεως καὶ Θείρων Ἀθανασίου Παπᾶ) — Ὁ Μητροπολίτης Κῶου Ἰωακείμ Βαξεβανίδης ἢ Βαξεβάνογλου (Μητροπολίτου Κῶου Αἰμιλιανοῦ) — Ἡ τετάρτη περίοδος λειτουργίας τῆς Ι.Θ.Σ.Χ. Ἀναδιοργάνωσις καὶ προσφορὰ αὐτῆς (Βασιλείου Ν. Ἀναγνωστοπούλου) — Die Aufgabe der Kirche in Europa (Τὸ καθήκον τῆς Ἐκκλησίας ἐν Εὐρώπῃ) (Μητροπολίτου Γερμανίας Αὐγουστίνου) — Ἵμβριοι ἀπόφοιτοι τῆς Ι.Θ.Σ.Χ. (Χρήστου Βάντσου) — Ἀνέκδοτο σημεῖωμα γιὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς πέτρινης βιβλιοθήκης τῆς Ι.Θ.Σ.Χ. κατὰ τὸ ἔτος 1853 (Σωτηρίου Λ. Βαρναλίδη) — La pace e l' unita secondo la tradizione e la spiritualita della Chiesa Ortodossa (Ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἐνότης κατὰ τὴν παράδοσιν καὶ τὴν πνευματικότητα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας) (Γενναδίου Ζερβοῦ) — Προσφώνησις κατὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν ὡς ἡγουμένου τῆς Ἱ. Πατριαρχικῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος (6.2.1991) (Μητροπολίτου Θεοδώρουπόλεως Γερμανοῦ Ἀθανασιάδου) — «Ἀναζωγράφησις τοῦ ἐνσημαινομένου»; (Εὐσταθίου Κ. Γιαννῆ) — Ἡ Διδακτικὴ τῆς Ἱερᾶς Ἐπιστήμης τῆς Θεολογίας (Κων/ντίου Ν. Γιοκαρίνη) — Ἀρχιμανδρίτου Εἰρηναίου Παντολέοντος σκέψεις ἐπὶ τοῦ προγράμματος τῆς κατὰ Χάλκην Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς (Ἀποστόλου Ἀθ. Γλαβίνα) — Ὁ ἀκαδημαϊκὸς διάλογος Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων (Μητροπολίτου Ἐλβετίας Δαμασκηνοῦ) — Τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια τῶν Ὁρθοσκευτικῶν. Ὁρθοσκευοφιλοσοφικὴ προσέγγισις

(Κώστα Δεληκωνσταντῆ) – Ἐπετειοφόροι παιδείας Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης (Ἐκατονπεντηκονταετία, 1844-1994) καὶ Ζωγραφείου Γυμνασίου (Ἐκατονταετία, 1893-1993) (Μητροπολίτου Πέργης Εὐαγγέλου Γαλάνη) – Οἱ λειτουργικοὶ προφήται καὶ ἡ δημοσία λατρεία τοῦ ναοῦ (Δημητρίου Ζαχαροπούλου) – Λειτουργικαὶ ἀναμνήσεις. Κειμήλια (Μητροπολίτου Λαοδικείας Ἰακώβου) – *Symbolle et Symbolisme dans la Liturgie Orthodoxe* (Σύμβολον καὶ Συμβολισμὸς ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Λειτουργίᾳ) (Μητροπολίτου Γαλλίας Ἱερεμίου) – Ἐνας ταλαντούχος ἀπόφοιτος τῆς Ι.Θ.Σ.Χ., ὁ ἱατροφιλόσοφος καὶ ποιητῆς ὁ Σμυρναῖος Κώστας Ι. Φριλίγγος – Ἡ παιδεία καὶ ἡ μόρφωσις στὸ Βυζάντιο καὶ κυρίως στὴν Κωνσταντινούπολι κατὰ τὸν τέταρτον μ.Χ. αἰῶνα (Κωνσταντίνου Β. Καλλινίκου) – Ἡ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ Χάλκης καὶ ἡ ἑλληνοαμερικανικὴ παιδεία τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς (Νικολάου Κλαδοπούλου) – Ἰωακείμ τοῦ Γ' ὑπόμνημα περὶ παιδείας (Γεωργίου Κ. Κιρμελί) – «Die Einheit der Kirche als Κοινωνία» (Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ὡς Κοινωνίας) (Γρηγορίου Λαρεντζάκη) – «Sister Churches». Ecclesiological Implications («Ἀδελφαὶ Ἐκκλησίαι». Ἐκκλησιολογικαὶ ἐπισημάνσεις) (Μαξίμου Ἀγιοργούση, Ἐπισκόπου Πίττσμπουργκ) – Ἡ καθηγεσία καὶ ἡ σχολαρχία (1898-1906) τοῦ Ἀποστόλου Χριστοδούλου τοῦ Ἰμβρίου, Μητροπολίτου γενομένου Σταυρουπόλεως, εἶτα Βερροίας καὶ Ναούσης καὶ Σερρών (Μητροπολίτου Φιλαδελφείας Μελίτωνος Καρᾶ) – Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου (Ἀνδρέα Μιτσιδί) – Ὁ θεολόγος καὶ τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στὴ Μέση Ἐκπαίδευση (Κωνσταντίνου Μπαναβᾶ) – Τὸ Ε' Παγκόσμιον Συνέδριον Πίστεως καὶ Τάξεως ἐν Santiago de Compostela τῆς Ἰσπανίας καὶ ἡ Ὁρθόδοξος συμβολὴ (Ἀθανασίου Μπασδέκη) – Ὁ Σταυρουπόλεως Μάξιμος, ὁ Σχολάρχης (Μητροπολίτου Ἱερισσοῦ, Ἀγίου Ὁρους καὶ Ἀρδαμερίου Νικοδήμου) – Τοποθετήσεις ἐπὶ τῶν Ὁρθοδοξο-Ρωμαιοκαθολικῶν σχέσεων (Θεοδώρου Στ. Νικολάου) – Ὁ δρόμος τῶν Ἰμβρίων γιὰ τὴν Ἱ. Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης (Γεωργίου Ξεινοῦ) – Ἡ Ὑπεραγία Θεοτόκος εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (Νικολάου Ξεξάκη) – Ὁ θεολογικὸς διάλογος τῶν Ἐκκλησιῶν Ὁρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς. Κριτικὴ ἐκτίμησις τῶν ἐπισήμων κειμένων του (Ἰωάννου Παναγοπούλου) – Ἀγαθὸν καὶ ἀγαθοειδὲς (Ἀρχιμ. Κωνσταντίνου Παπαδάκη) – Σύγχρονη Ὁρθόδοξη ναοδομία (Ἀριστείδη Πασαδαίου) – Ἀνύπαρκτος ἔκδοσις τοῦ Μ. Εὐχολογίου ὑπὸ Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου (Μητροπολίτου Σουηδίας Παύλου Μενεβίσογλου) – Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μπαλαμάντ παρὰ τὴν Τρίπολι τοῦ Λιβάνου (Βασιλείου Θ. Σταυρίδου) – Τὰ «σὺν» καὶ τὰ «πλὴν» τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς τὸν νεώτερον κόσμον (Ἀρχιεπισκόπου Αὐστραλίας Στυλιανοῦ) – Τὸ ἰδεώδες τῆς κατὰ Χάλκην Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς (Μητροπολίτου Πριγκηποννήσων Συμεῶν) – Τὸ Οἰκουμενικὸ Ἰνστιτούτο τοῦ Bossey θεολογικὸ ἐργαστήριον τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν (Μ. Πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Τσέτση) – *Byzantine Humanism and Hesychasm in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: Synthesis or Antithesis, Reformation or Revolution?* (Βυζαντινὸς Οὐμανισμὸς καὶ Ἡσυχασμὸς τὸν

13ον καὶ 14ον αἰῶνα: Σύνθεσις ἢ Ἀντίθεσις, Μεταρρῦθμισις ἢ Ἐπανάστασις;) (Κωνσταντίνου Ν. Τσιρπανλή) — Οἱ τιτουλάριοι ἀρχιερεῖς τῆς Πατριαρχείας τοῦ ἀπὸ Ἰμβρου καὶ Τενέδου Δημητρίου τοῦ Α' (16 Ἰουλίου 1972 - 2 Ὀκτωβρίου 1991) (Χρήστου Τσοῦβαλη) — Τοῦ δασκάλου Σταματίου Παπᾶ «Γυμνάσιον Ἀπερίεργον» (Ἀρχιμ. Ναυκρατίου Τσουλκανάκη) — Τὸ καθηγητικὸ σῶμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης ἐπιτελικὸ διεργαστήριον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (Μητροπολίτου Ἐφέσου Χρυσοστόμου Κωνσταντινίδου) — Ἡ Θεία Εὐχαριστία καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ ἐνὶ σῶματι τοῦ Χριστοῦ (Μητροπολίτου Περιστερίου Χρυσοστόμου Ζαφείρη).

Τὸ **Β' Μέρος** (σσ. 733-790) περιλαμβάνει τὰς ἐξῆς μελέτας: Ἡ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ Χάλκης. Φοιτητικὲς ἀναμνήσεις (Πρωτοπρ. Κωνσταντίνου Α. Ἀνδρέου) — Ἰωάννης Γ. Παναγιωτίδης, Καθηγητῆς, Ἄρχων Διδάσκαλος τοῦ Εὐαγγελίου (Μητροπολίτου Κολωνείας Γαβριὴλ) — Ὑστερα ἀπὸ 66 χρόνια (Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς Ἰακώβου) — Νοσταλγικὲς ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ «Λόφο τῆς Ἐλπίδος» (Γεωργίου Καλούδη) — Ἀναμνήσεις ἐνὸς «ἀποδήμου τῆς αὐτοῦ Χάριτος» (Φιλήμονος Κάππα) — Θεολογικὴ κατάρτιση καὶ πνευματικὴ ζωὴ στῆ Χάλκη (Ἰωακείμ Καραχρήστου) — Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν ἐπταετία τῶν σπουδῶν μου στὴν Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης (Νικολάου Νάσση) — Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, «ἢ λήκυθος τῶν δακρῶν μας, ἢ ἡγῶ τῶν στεναγμῶν μας» (Ἀρχιμ. Χρυσοστόμου Δ. Ξυνοῦ) — Τὰ ἑκατὸν πενήντα χρόνια τῆς Μητέρας καὶ Τροφοῦ Θεολογικῆς Σχολῆς μας (Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Παρθενίου) — Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν τροφὴν μου κατὰ Χάλκην Ἱερὰν Θεολογικὴν Σχολήν, 1951-1955 (Πρωτοπρ. Κωνσταντίνου Ἰω. Χαλκιᾶ).

Εἰς τὸ τελευταῖον Μέρος τοῦ Τόμου (σσ. 791-846) παρατίθενται Λογοδοσία τοῦ Διοικ. Συμβουλίου τῆς Ἐστίας κατὰ τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν τῶν μελῶν αὐτῆς (τὴν 8ην Φεβρουαρίου 1992), Πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, Πίναξ φωτογραφιῶν (Πατριαρχῶν, Προκαθημένων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, οἵτινες ἀπεφοίτησαν ἐκ τῆς Σχολῆς, Σχολαρχῶν, Κτιρίων καὶ σκηνῶν ἐκ τῆς ζωῆς αὐτῆς) καὶ Πίναξ περιεχομένων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται φανερὰ ἡ σπουδαιότης τῆς ἐκδόσεως τοῦ Τόμου, διὰ τὴν ὁποίαν ὀφείλονται συγχαρητήρια εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἐκδοτικῆς Ἐπιτροπῆς Ὀμότιμον Καθηγητὴν κ. Β: Ἀναγνωστόπουλον καὶ εἰς τὰ λοιπὰ μέλη αὐτῆς. Πρόκειται περὶ ὀγκώδους συλλογικοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτει οὐ μόνον ἐξαιρετοὺς θεολογικὰς μελέτας, αἵτινες προβάλλουν τὴν ὑψηλὴν ἐπιστημονικὴν στάθμην διακεκριμένων ἀποφοίτων τῆς ἀκτινοβόλου Σχολῆς, ἀλλὰ καὶ πολλὰς λεπτομερείας πτυχῶν τοῦ ἔργου αὐτῆς, ὡς καὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἀτμοσφαιράς καὶ ζωῆς, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται, ὅτι αὕτη οὐ μόνον ἐξεπαίδευσεν τοὺς τροφίμους αὐτῆς κατ' ἄριστον ἐπιστημονικὸν τρόπον, ἀλλὰ καὶ ἐδημιούργει εἰς αὐτοὺς ἀλησμόνητα μυσταγωγικὰ βιώματα καὶ ἀδιαρρήκτους δεσμοὺς ἀγάπης. Ὅλοψύχως εὐχόμεθα, ὅπως τάχιστα καρποφορήσουν αἱ σχετικαὶ ἐνέργειαι τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου.

χου κ. Βαρθολομαίου, διὰ τὰ παραμερισθῶν τὰ ἐπιπροσθούντα εἰς τὴν ἐπι-
ναλειτουργίαν τῆς Σχολῆς ἐμπόδια.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Eugen Biser, *Glaubensbekenntnis und Vaterunser*, νέα δευτέρα ἔκδοσις,
Patmos Verlag, Düsseldorf, 1994, σφ. 19X12 ἐκ., σελίδες 190.

Ὁ κατὰ τὸ ἔτος 1918 γεννηθεὶς συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου τούτου Dr. phil.,
Dr. Theol. Eugen Biser ἦτο κατὰ τὰ ἔτη 1974-1989 Καθηγητὴς παρὰ τῇ ὑπὸ
τοῦ ἐπιφανοῦς προκατόχου του Romano Guardini προβληθεῖση καὶ διεθνῶς
γνωστῇ καταστάσει ἔδρα τῆς Χριστιανικῆς Κοσμοθεωρίας καὶ Φιλοσοφίας τῆς
Θρησκείας ἐν τῇ Ρωμαιοκαθολικῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ
Μονάχου, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ 1987 ἕως σήμερον ὡς Ὁμότιμος (Emeritus) Καθηγη-
τῆς διευθύνει καὶ προσανατολίζει τὰς ἐν αὐτῷ ἐγκυκλοπαιδικὰς σπουδὰς διὰ
τοὺς ἐνήλικας (Seniorenstudium). Ὡσαύτως σήμερον ὡς Decanus εἶναι ἐμπρυ-
χωτῆς τῆς «Τάξεως Γενικῆς Θεολογίας» (Classis Theologiae Universalis) ἐν
τῇ «Εὐρωπαϊκῇ Ἀκαδημίᾳ τῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῶν Τεχνῶν». Ὁ γράφων,
— ἐν ταῖς συνεδρίαις τόσον τῆς Ὀλομελείας, ὅσον καὶ τῆς Θεολογικῆς Τά-
ξεως, ὡς καὶ τῆς Συγκλήτου τῆς Ἀκαδημίας ταύτης —, θαυμάζει τὴν πρωτοτυ-
πίαν καὶ τὸ εὐστροφον τῆς βαθείας θεολογικῆς σκέψεως, τὴν ὀξεῖαν κριτικὴν
δύναμιν, τὴν ἐνημέρωσιν διὰ τὰ ποικίλα πνευματικὰ ρεύματα ὄλων τῶν αἰ-
ῶνων, τὴν εὐρύτητα τῶν πνευματικῶν συναρτήσεων καὶ τὴν εὐροίαν τοῦ
χειμαρρῶδους λόγου τοῦ ἐπιφανοῦς Καθηγητοῦ Eugen Biser, ἤτοι χαρακτηρι-
στικὰ γνωρίσματα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα εἶναι ἔκδηλα καὶ ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος
βιβλίῳ, τὸ ὁποῖον φέρει τὸν τίτλον «Glaubensbekenntnis und Vaterunser»,
ἤτοι «Ἡ ὁμολογία τῆς πίστεως καὶ τὸ “Πάτερ ἡμῶν”».

Τὸ βιβλίον τοῦτο παρουσιάζει ἐν πρώτοις βαθυστόχαστον συγκεχρονι-
σμένην ἐρμηνείαν τοῦ κειμένου τοῦ λεγομένου «Ἀποστολικοῦ Συμβόλου τῆς
πίστεως» (Apostolicum ἢ Symbolum Apostolorum), τοῦ ὁποῖου τὸ παραδεδε-
γμένον κείμενον (Textus receptus) διεμορφώθη μὲν τὸν στ' ἢ ζ' αἰῶνα, ἀλλ'
εἶχε προδρομικὰς μορφὰς κατὰ τοὺς προηγηθέντας αἰῶνας. Ἡ ὑπὸ τοῦ ἀει-
μνήστου Καθηγητοῦ Ἰωάννου Καρμίρη προβληθεῖσα ἑλληνικὴ μετάφρασις
τοῦ ἀποκρισταλλωθέντος λατινικοῦ κειμένου τοῦ «Ἀποστολικοῦ Συμβόλου»
ἔχει ὡς ἔξῃς: «Πιστεύω εἰς Θεὸν Πατέρα, παντοκράτορα, ποιητὴν οὐρανοῦ
καὶ γῆς. Καὶ εἰς Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν Αὐτοῦ, τὸν μονογενῆ, τὸν Κύριον
ἡμῶν, τὸν συλληφθέντα ἐκ Πνεύματος Ἁγίου, γεννηθέντα ἐκ Μαρίας τῆς
Παρθένου, παθόντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, σταυρωθέντα, ἀποθανόντα καὶ τα-
φέντα, κατελθόντα εἰς τὰ κατώτατα (εἰς τὸν Ἄδην), τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστάν-
τα ἀπὸ τῶν νεκρῶν, ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καθεζόμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ
Θεοῦ Πατρὸς τοῦ παντοκράτορος, ἐκείθεν ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νε-
κρούς. Πιστεύω εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ἀγίαν Καθολικὴν Ἐκκλησίαν,
ἀγίων κοινωνίαν, ἄφεισιν ἁμαρτιῶν, σαρκὸς ἀνάστασιν καὶ ζωὴν αἰώνιον.
Ἀμήν».

Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Καθηγητοῦ E. Biser ἀναφέρεται εἰς πάσας τὰς ἐκφράσεις τοῦ «Ἀποστολικοῦ Συμβόλου» κατὰ τρόπον διαφέροντα παρομοίας ἐρμηνείας, ἥτις ἐγένετο τόσον ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ Καθηγητοῦ τῆς Τυβίγγης Hans Küng, ὁ ὁποῖος προσεπάθησε μᾶλλον νοσησαρχικῶς νὰ ἄρη τὰς ἀμφιβολίας καὶ νὰ δημιουργήσῃ γεφύρας μεταξὺ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ τῆς συγχρόνου σκέψεως, ὅσον καὶ τοῦ ὡσαύτως γνωστοῦ Eugen Drewermann, ὅστις, ἐρμηνεύων τὰς ἀληθείας τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως καὶ διὰ χρήσεως στοιχείων ἐκ τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους, παρουσίασε πολλὰς φιλελευθέρως καὶ «προοδευτικὰς» ἀπόψεις καὶ «ἀπομυθευτικὰς» τάσεις, αἱ ὁποῖαι κατακρίνονται — κατὰ κανόνα οὐχὶ ἀδίκως — ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ.

Ἡ σημαντικὴ προσφορὰ τοῦ Eugen Biser εἶναι τὸ ὅτι οὗτος, μένων πιστὸς εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, καθιστᾷ τὰς ἀληθείας τῆς ἀποστολικῆς πίστεως προσιτὰς εἰς τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον, τοῦθ' ὅπερ εἶναι καὶ αἴτημα τῆς Ἐπιτροπῆς «Πίστις καὶ Τάξις» τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, ἥτις πρὸς ἱκανοποίησιν καὶ τῶν Ὁρθοδόξων προβάλλει τὸ Σύμβολον Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως ἄνευ τοῦ Filioque. Ὁ E. Biser δὲν περιορίζεται εἰς νοσησαρχικὴν ἀπολογητικὴν καταπολέμησιν τοῦ σκεπτικισμοῦ, ὡς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον γίνεται ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Hans Küng, ἀλλὰ προβάλλει κυρίως καὶ πρὸ πάντων μυστικὴν βιωματικὴν ἐμπειρίαν τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως, διὰ τῆς ὁποίας ἐμπειρίας ἐπιτυγχάνεται, ἵνα ὁ πιστεύων ἀφ' ἐνὸς ἀναγνωρίζῃ ἑαυτὸν ἐν τοῖς πιστευομένοις, ἀφ' ἑτέρου συγκληθῆται ὑπ' αὐτῶν εἰς τὰ μύχια βάθη τῆς ὑπάρξεώς του καὶ τρίτον ἀντιλαμβάνηται ὅτι εὕρισκει ἐν αὐτοῖς τὴν ὀριστικὴν ἀπάντησιν εἰς τὰ ἐρωτήματα περὶ τοῦ νοήματος τῆς ὑπάρξεώς του.

Πρὸς ἀνάδειξιν τῆς μυστικῆς αὐτῆς βιωματικῆς ἐμπειρίας τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως, ὁ συγγραφεὺς χρησιμοποιοεῖ οὐ μόνον τὸ παράδειγμα τῶν αὐτοπτῶν καὶ αὐτηκόων Ἀποστόλων, — οἱ ὁποῖοι ἔλεγον «ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἐώρακαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἔθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς... ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν» (Α' Ἰωάν. 1, 1-3), — ἀλλὰ καὶ διακηρύξεις ἐκπροσώπων τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολῆς, ὡς λ.χ. τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης (σ. 88) ἢ τοῦ Συμεῶν τοῦ νέου Θεολόγου, τοῦ ὁποίου παραθέτει θαυμάσιον ὕμνον περὶ τοῦ θείου φωτός. Εἰς τὸν ὕμνον τοῦτον ὁ Συμεῶν λέγει: «Πάλιν ἀκτινοβολεῖ σὲ μένα τὸ φῶς' πάλιν τὸ βλέπω στῆ φωτεινότητά του' πάλιν τὸ φῶς αὐτὸ ἀνοίγει σὲ μένα τὸν οὐρανὸ καὶ διώχνει τὴ νύχτα. Καὶ Αὐτός, ὁ ὁποῖος βρῖσκειται πάνω ἀπὸ ὅλους τοὺς οὐρανοὺς, τὸν Ὁποῖο κανένας ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους δὲν εἶδε ποτέ, Αὐτὸς ἐπιστρέφει πάλιν στὸ πνεῦμα μου, χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν οὐρανὸ, χωρὶς νὰ διαλύῃ τὴ νύχτα, χωρὶς νὰ διαρρηγνύῃ τὸν ἄερα, χωρὶς νὰ κομματιάσῃ τὴ στέγη τοῦ σπιτιοῦ μου, χωρὶς νὰ διαπερνᾷ ὅποιοδήποτε πρᾶγμα. Καὶ στὸ μέσο τῆς καρδιάς μου, ὃ ὑπέροχο μυστικόν, ὅπου τὸ κάθε τι μένει ὅπως εἶναι, ὁρμᾷ σὲ μένα τὸ φῶς καὶ μὲ ὑψώνει πάνω ἀπὸ κάθε τι. Καὶ ἐγώ, πὸν ἤμουνα ἀνάμεσα σὲ ὅλα, στέκομαι ἔξω ἀπὸ ὅλα, καὶ δὲν γνωρίζω, ἐὰν δὲν εἶμαι ἐπίσης ἔξω καὶ ἀπὸ τὴν ζωὴ μου».

Θεμέλιον ὀλοκλήρου τῆς χριστιανικῆς πίστεως κατὰ τὸν E. Biser εἶναι ἡ ἰδιαίτερος προβαλλομένη ὑπερφυσικὴ Ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ, διὰ τῆς ὁποίας

φωτίζεται καὶ τὸ γεγονός τῆς ὑπερφυσικῆς ἐκ τῆς Παρθένου Γεννήσεως τοῦ Κυρίου. Ἰδιαιτέρως ἡ σημασία τῆς Ἀναστάσεως ἐξαίρεται ὑπὸ τοῦ Ἁπ. Παύλου, ὁ ὁποῖος προβάλλει τὴν προσωπικὴν συνάντησίν του μετὰ τοῦ Ἀναστάσιου. Ὁ Ε. Biser συγκινεῖται ὑπὸ τῆς ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἀνατολῇ ἐξεικονίσεως τῆς Ἀναστάσεως διὰ τῆς καθόδου τοῦ Κυρίου εἰς τὴν Ἄδην καὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν δεσμοτῶν αὐτοῦ, ἐν οἷς ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὐά. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ γενομένη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου τῆς σχετικῆς τοιχογραφίας τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἱ. Μονῆς τῆς Χώρας (σ. 85). Μάλιστα ὡραία ἐγχρωμος φωτογραφία τῆς τοιχογραφίας αὐτῆς κοσμεῖ τὸ καλλιτεχνικὸν ἐξώφυλλον τοῦ βιβλίου.

Ἡ καλύτερα ὑπαρξιακὴ ἀπάντησις εἰς τὰ εἰς ἡμᾶς μεταδιδόμενα βιωματικῶς μηνύματα τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως εἶναι ἡ προσευχή, ἥτις, κατὰ τὸν Η. Fries, εἶναι «ἡ γλῶσσα τῆς πίστεως» (die Sprache des Glaubens). Ἐκ τῶν προσευχῶν ἡ πλέον κατάλληλος πρὸς ἔκφρασιν τῆς πίστεως εἶναι, κατὰ τὸν Ε. Biser, ἡ ὑπὸ τοῦ Κυρίου προβληθεῖσα προσευχή, τὸ «Πάτερ ἡμῶν», ὅπερ ἀνταποκρίνεται «οὐ μόνον εἰς παλαιохριστιανικὴν παράδοσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν συνάφειαν πίστεως καὶ προσευχῆς, ὅταν ἡ ἐρμηνεία τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεως ἐκβάλλῃ εἰς μίαν προβολὴν τῆς Κυριακῆς προσευχῆς» (σ. 13). Αὐτὸ ἐξηγεῖ διατὶ ὁ Ε. Biser μετὰ τῆς ἐρμηνείας τοῦ «Ἀποστολικοῦ Συμβόλου» συνέδεσε καὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ «Πάτερ ἡμῶν», ἡ ὁποία γίνεται διὰ τῆς αὐτῆς μεθοδολογικῆς χρήσεως τῆς ὑπαρξιακῆς βιωματικῆς ἐμπειρίας.

Ἐν τῷ Ἐπιλόγῳ τοῦ βιβλίου ὁ διακεκριμένος ρωμαιοκαθολικὸς συγγραφεύς, ἀναφερόμενος ἐκ νέου εἰς τὴν ὀρθόδοξον εἰκόνα τῆς Ἀναστάσεως, κατὰ συναρπαστικὸν τρόπον, τονίζει τὰ ἑξῆς: «Χωρὶς νὰ τὸ θέλωμεν, ἐνθυμούμεθα ἐν τῷ συμπεράσματι τὴν ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ τοῦ παρόντος βιβλίου εἰκόνα (ἐκ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἱ. Μονῆς τῆς Χώρας) μετὰ τῆς φωτεινῆς μορφῆς τοῦ Ἀναστάσιου, ὁ Ὅποιος κατέβη εἰς τὸν Ἄδην τῆς ἀνθρωπίνης ἀπωλείας, διὰ νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς ἐν αὐτῷ αἰχμαλώτους εἰς τὴν ἐλευθερίαν Αὐτοῦ. Διὰ τῆς ἐξουσιαστικῆς χειρονομίας Αὐτοῦ καθιστᾶ σαφές: Εἶμαι ζωντανὴ ἀπάντησις εἰς τὴν πρὸ τοῦ κινδύνου ἀγωνιώδη κραυγὴν σας· σὰς ὀδηγῶ ἐκ τῆς νυκτός σας εἰς τὸ ἰδικόν Μου φῶς. Ὡς εἰς τὸν βυθιζόμενον Πέτρον προσφέρω ἐπίσης πρὸς ὑμᾶς τὴν χεῖρα τῆς σωτηρίας, ἡ ὁποία σὰς ἐξάγει ἐκ τῆς ἀβύσσου τῆς ὑπαρξιακῆς ἀγωνίας καὶ τῆς πτώσεώς σας εἰς τὸν θάνατον, διὰ νὰ σὰς φέρῃ πρὸς τὴν καρδίαν μου.

»Ἀκόμη μίαν φορὰν μᾶς συναντᾷ τὸ βλέμμα Του, ὄχι βλάπτων, ὡς ἰσχυρίζετο ὁ Nietzsche, ἀλλὰ ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀσφάλειαν, ἐνθαρρύνων καὶ ἀφυπνίζων. Καὶ αὐτὸ τὸ βλέμμα σημαίνει: Δὲν θὰ Μὲ ἀνεζήτεις, ἐὰν ἐγὼ προηγουμένως δὲν σὲ εἶχον ἀναζητήσῃ καὶ ὀδηγήσῃ εἰς ἐμέ. Εἰσελθε εἰς τὸν φωτεινὸν κύκλον Μου· διότι ἐν Ἐμοὶ σὲ ἀναμένουν ὅλοι οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως... Ὅλοὲν καὶ περισσότερο θὰ κατανοῆς ὅτι Ἐγὼ ἐν παντί, ὅπερ εἶπον, ἔπραξα καὶ ἔπαθον, εἶμαι ὁ πρὸς σὲ ἀπευθυνόμενος Λόγος τοῦ Πατρὸς. Ἐχῶ κατέλθει πρὸς σέ, διὰ νὰ σὲ φωτίσω καὶ νὰ σὲ προσελκύσω εἰς ἰσόβιον διάλογον μετ' Ἐμοῦ».

Χαίρομεν, διότι καὶ ἐν τῇ Δύσει προβάλλονται ἐσχάτως τοιαῦτα ἐξαιρέτα δείγματα γνησίας Χριστοκεντρικῆς μυστικῆς ἐμπειρίας καὶ πνευματικότητος.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Κωνσταντίνου Σ. Βλάχου, *Σημειώσεις Βιβλικῆς Ἱστορίας. Ἀναλυτικὴ παρουσίασις κειμένων ἀπὸ τῆς διαιρέσεως τοῦ ἡνωμένου ἰσραηλιτικοῦ βασιλείου μέχρι τοῦ Διατάγματος τοῦ Κύρου*, Ἀθήναι 1994, σελ. 179, μετὰ δύο χαρτῶν (σελ. 180-181).

Τὸ κυκλοφορηθὲν ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ἐνδιαφέρον βιβλίον τοῦ ἐπικόρου Καθηγητοῦ τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Κ. Βλάχου εἶναι ἰδιαζούσης φύσεως καὶ ἀσυνήθους περιεχομένου. Καὶ ἐπειδὴ στερεῖται ἐνὸς κατατοπιστικοῦ Προλόγου, ἐνημεροῦται τις ἐπὶ τοῦ τοιοῦτου περιεχομένου του ἐξ ὧσων διαλαμβάνονται μόνον ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ του, ἢ ὅποια ἔχει καὶ αὕτη ἰδιότυπον χαρακτῆρα. Ἐκεῖ διακρίνεται ἡ προσπάθεια τοῦ σ. ὅπως, διὰ παραθέσεως στερεοτύπων, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ἀσχολιάστων κειμένων ἐκ τῶν παλαιοδιαθηκικῶν βιβλίων τῶν Βασιλειῶν καὶ τῶν Παραλειπομένων, ἀναλύσῃ τὰ γεγονότα μιᾶς μακρᾶς χρονικῆς περιόδου τῆς ἱστορίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ τῆς διασπάσεως τοῦ ἐνιαίου ἰσραηλιτικοῦ βασιλείου (926 π.Χ.) μέχρι τῆς ἐκδόσεως τοῦ, εὐνοϊκοῦ διὰ τοὺς Ἰουδαίους, γνωστοῦ Διατάγματος τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Κύρου (538 π.Χ.). Τοιοῦτοτρόπως ἐπιδιώκει οὗτος νὰ καταστήσῃ τὸ βιβλικὸν κείμενον «εὐχερὲς καὶ ἄνετον ἀνάγνωσμα», ὡς γράφει (σελ. 5), διατεινόμενος ἐν προκειμένῳ, ὅτι ἡ μορφή ὑπὸ τὴν ὅποιαν προσεφέρετο παλαιότερον καὶ ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ προσφέρεται συνήθως εἶναι ἀκατάλληλος, τρόπον τινά, καὶ μὴ ἐνδεδειγμένη. Πιστεύει δὲ ὅτι διὰ τῆς ἐργασίας του ταύτης καλύπτει σχετικὸν κενόν, καὶ ὅτι εἰσάγει τὸν ἀναγνώστην «κατὰ τρόπον πρόσφορον καὶ παιδαγωγικῶς εὐληπτον... εἰς τὰ θεμελιώδη ἐρμηνευτικὰ καὶ θεολογικὰ θέματα» (σελ. 5-6). Τονίζει ὡσαύτως ὅτι διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκπονηθείσης τοιαύτης ἀναλύσεως τοῦ βιβλικοῦ κειμένου ἐπιχειρεῖται μία παρουσίασις αὐτοῦ «ἐντελῶς νέα καὶ διάφορος» (σελ. 6).

Ἐν συνεχείᾳ ὁ σ. ἀναφέρεται εἰς τὴν, παράδοξον ὡς νομίζω, μέθοδον, μετὰ τῆς ὁποίας εἰργάσθη, πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ τεθέντος σκοποῦ του. Ἐπ' αὐτοῦ γράφει πολλὰ καὶ ποικίλα, τὰ ὅποια προκαλοῦν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστου, προσπαθοῦντος οὐχὶ ἀκόπως νὰ διαπιστώσῃ καὶ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ὑπαρξιν τῶν ὧσων ἐξαγγέλλονται ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ καὶ νὰ ἀντιληφθῇ τὴν ἔννοιαν αὐτῶν. Ὡσαύτως παραθέτει πλείστα διευκρινιστικὰ στοιχεῖα, σχετικῶς καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν πρὸς τὸν ὅποιον ἀποβλέπει διὰ τῆς ἀσυνήθους ταύτης ἐργασίας του, καὶ μάλιστα πολὺ περισσότερα ἐκείνων, τὰ ὅποια θὰ ἐχρειάζοντο διὰ μίαν ἐργασίαν, ἢ ὅποια, ὡς ἡ κρινόμενη, ἔχει μὲν πρωτοτυπίαν τινά, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε δὲν ἐρείδεται ἐπὶ ἐπιστημονικῆς ἐπεξεργασίας τῶν χρησιμοποιηθέντων κειμένων. Γενικῶς δ' εἰπεῖν ἀναφέρεται διὰ μακρῶν εἰς τὴν ἐν προκειμένῳ ἐπιστημονικῆν προσφορὰν του, θεωρῶν μᾶλλον βέβαιον, ὅτι θὰ ἐκτιμηθῇ αὕτη ὑπὸ τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου του,

διὰ τοῦ ὁποίου καλύπτει, ὡς πιστεύει, τὸ πλεῖστον τῶν ἐρμηνευτικῶν καὶ θεολογικῶν προβληματισμῶν τοῦ κειμένου.

Ἵποστηρίζει ἐπίσης, ὁ κ. Βλάχος, ὅτι «ἡ παρούσα μορφή παραθέσεως τοῦ βιβλικῆς κειμένου ἐπιβάλλεται διὰ λόγους μᾶς εὐρύτερας ἱστορικῆς καὶ θεολογικῆς δεοντολογίας» (σελ. 9). Οἱ λόγοι ὅμως οὗτοι εἶναι δυσδιάκριτοι, ὅπως δυσδιάκριτος εἶναι καὶ ὁ σκοπός, τὸν ὁποῖον ἐπιτυγχάνει διὰ τῆς ἐκπονηθείσης ἐργασίας του. Αἱ ὑπὲρ τὸ δέον λεπτομερεῖς καὶ μέχρι σχολαστικότητος διευκρινιστικαὶ πληροφορίαι καὶ διασαφηνίσεις, εἰς τὰς ὁποίας προβαίνει συνεχῶς καὶ κατὰ κόρον ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ, ἐπιβαρύνουν ἔτι πλέον τὴν ἀτμόσφαιραν, ἢ ὅποια ἔχει δημιουργηθῆ γενικώτερον εἰς τὸ βιβλίον του. Ἐξ ἄλλου τὰ παρατιθέμενα ὑπ' αὐτοῦ παλαιοδιαθηκικὰ κείμενα παραμένουν ἀπρόσιτα εἰς τὸν ἀναγνώστην, τοῦ ὁποίου δυσκόλως προσελκύουν τὸ ἐνδιαφέρον, εὐκόλως δὲ τὸν καταπονοῦν. Τοιοῦτόν τι παρατηρεῖται καὶ εἰς τινὰ σημεῖα τῆς Εἰσαγωγῆς τοῦ βιβλίου, εἰς τὰ ὅποια τὰ νοήματα τοῦ σ. εἶναι ὀλίγον τι δυσχερῆ.

Ὁ κ. Βλάχος θὰ ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ἐκπονήσῃ σύντομα σχόλια ἐπὶ τοῦ δυσνοήτου παλαιοδιαθηκικοῦ κειμένου, ὥστε νὰ γίνεται τοῦτο καταληπτὸν καὶ νὰ προκαλῆ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τοῦ ἀναγνώστου ἐκείνου, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι προδιατεθειμένος διὰ τὴν μελέτην αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐξ ὧσων ἀναφέρει ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ του, ἀποδεικνύεται ὅτι δὲν θεωρεῖ χρήσιμα τὰ τοιαῦτα σχόλια. Οὕτω παρέδωκεν εἰς τὴν δημοσιότητα ἀνεπεξέργαστον τὸ κείμενον καὶ ὑπὸ μορφὴν προκαλοῦσαν τὴν ἐσφαλμένην ἐντύπωσιν, ὅτι δὲν ἔχει ἐγκύψει ἐπαρκῶς ἐπ' αὐτοῦ, ἐνῶ συμβαίνει τὸ ἀντίθετον, ὡς νομίζω. Ὁ κ. Βλάχος, δηλαδή, ἔχει ἐργασθῆ μετὰ πολλῆς φιλοπονίας καὶ εὐσυνειδησίας, προκειμένου κυρίως νὰ προβῆ εἰς τὴν συναρμολόγησιν καὶ ταξινόμησιν τῶν διαφόρων βιβλικῶν κειμένων εἰς μίαν κατ' ἀντιπαράθεσιν διάταξιν αὐτῶν καὶ μετ' ἐμφανῶν ἀποκλίσεων πρὸς τὸ δεξιὸν ἢ πρὸς τὸ ἀριστερὸν μέρος ἐκάστης σελίδος κ.λπ., ὅπως ἀκριβῶς ἠθέλησεν οὗτος. Ἄλλ' ὁ ἀπαιτηθεὶς καὶ καταβληθεὶς εἰς τὴν πραγματικότητα κόπος τοῦ δὲν γίνεται εὐκόλως ἀντιληπτός, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἐκτιμᾶται πλήρως, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀδικῆται οὗτος ἐν μέρει.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν βιβλικῶν κειμένων, διαπιστοῦται ὅτι αὕτη εἶναι σύμφωνος πρὸς τὰ ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ἐκτιθέμενα. Ἐκτὸς ὅμως τῶν κειμένων ἐκείνων, τὰ ὅποια ἐπιτυχῶς μὲν ἀλλ' ὅπωςδῆποτε ἀκόπως σχεδὸν συνέλεξεν ὁ σ. ἐκ τῶν βιβλίων Α', Β', Γ' καὶ Δ' Βασιλειῶν καὶ Α' καὶ Β' Παραλειπομένων, θὰ ἦτο ἐνδεδειγμένον, προκειμένου περὶ τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς τῶν Ἰσραηλιτῶν βασιλέων, νὰ χρησιμοποιήσῃ μετὰ προσοχῆς καὶ τῆς δεούσης, βεβαίως, ἐπιλογῆς, καὶ κείμενα ἐκ τῶν βιβλίων τῶν προφητῶν Ἡσαίου, Ἱερεμίου, Ἰεζεκιήλ, Ἀμώς, Ὡσηὲ καὶ Σοφονίου, οἵτινες ἀναφέρονται εἰς πολλὰ ἐκ τῶν γεγονότων αὐτῶν καὶ γενικώτερον εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῶν θρησκευτικῆν, κοινωνικῆν καὶ πολιτικῆν κατάστασιν. Θὰ ἠδύνατο ἐπίσης νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ τὰ Α' καὶ Β' βιβλία τοῦ Ἑσδρα, προκειμένου περὶ τοῦ βασιλικοῦ Διατάγματος τοῦ Κύρου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται τὸ οἰκεῖον κείμενον τοῦ Β' βιβλίου τῶν Παραλειπομένων, τοῦ κατακλειόντος καὶ τὸ ἔργον τοῦ κ. Βλάχου.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου δὲν ὑπάρχουν τὰ σχετικὰ συμπεράσματα, διότι, ἀπλούστατα, δὲν συνάγονται τοιαῦτα. Αὐτό, βεβαίως, ἦτο ἐπόμενο, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει προηγηθῆ ἔρευνητικῆς φύσεως ἐπεξεργασία τῶν βιβλικῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα ἔχουν χρησιμοποιηθῆ κατ' ἰδιάζοντα τρόπον ἐνταῦθα. Παρατίθενται, πάντως, πίνακες ἀναφερόμενοι εἰς τοὺς προφήτας τοῦ Ἰσραὴλ καὶ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς ἰσραηλιτικῆς βασιλείας (σελ. 173-179). Οἱ πίνακες οὗτοι εἶναι εἰλημμένοι ἐκ ξένων συγγραμμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ παραπέμπει ὁ συγγραφεὺς. Εἰς τὴν ἀρχὴν δὲ τῆς σελ. 179 ὑπάρχει μία παρέμβλητος μικρὰ σημαίωσις, περιέχουσα τοὺς τίτλους τεσσάρων ἐν ὄλῳ παλαιοδιαθηκολογικῶν συγγραμμάτων, τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ἐπέχουν θέσιν βιβλιογραφίας. Παρατήρησα δὲ ὅτι ἀγνοεῖ ὁ σ. τὸ περισπούδαστον καὶ χρησιμὸν διὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ ταύτην σύγγραμμα τοῦ Σεβασμωτάτου Μητροπολίτου Μόρφου κ. Χρυσάνθου Σαρηγιάννη, ὑπὸ τὸν τίτλον *Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Ἐποχῆς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης* (Εὐρύχου - Κύπρος 1990)¹. Εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου παρατίθενται δύο ἀπλοὶ γεωγραφικοὶ χάρται, ἐξ ὧν ὁ εἷς τῆς Παλαιστίνης καὶ ὁ ἕτερος τῆς Ἀρχαίας Ἑγγὺς Ἀνατολῆς (σελ. 180-181), μὴ ἀναγραφόμενου ἐπ' αὐτῶν καὶ ποίας ἀκριβῶς ἐποχῆς κατάστασιν ἀπεικονίζουσιν οὗτοι.

Ὁ σ. ἔχει τὰς προϋποθέσεις ἐκπονήσεως μιᾶς ἐπιτυχοῦς καὶ ὀπωσδήποτε χρησίμου ἀναλύσεως βιβλικῶν κειμένων, τῆς ὁποίας νὰ μὴ καθίσταται δυνατόν νὰ διαμφισβητηθῶν ἡ σκοπιμότης καὶ ἡ ἀξία. Διότι δὲν ἐπιδέχονται ἀμφισβήτησιν αἱ εἰδικαὶ γνώσεις του, ὡς μαρτυροῦνται αὐταὶ καὶ ἐκ τῆς ἐμπειροστατωμένης Εἰσαγωγῆς του, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι ἐμφανῆς καὶ ἡ πρωτοτυπία τῆς σκέψεώς του. Κατόπιν τούτων πρέπει νὰ ἐκτιμηθῆ ἡ φιλότιμος προσπάθειά του, ἔστω καὶ ἂν δι' αὐτῆς δὲν παρουσιάξῃ οὗτος ἔργον ἀνταποκρινόμενον εἰς τὰς προσδοκίας, τὰς ἐπηρεξήμενας ἐκ τῆς ἀρτίας ἐπιστημονικῆς συγκροτήσεως καὶ τῶν ἐρευνητικῶν αὐτοῦ προσόντων. Ὁ δὲ γράφων εὐχεται, ὅπως τὸ ἰδιότυπον τοῦτο πόνημα τοῦ κ. Βλάχου προσελκύσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦλάχιστον τῶν εἰδημόνων.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

The Book of Daniel in the light of new finding, edited by A.S. van der Woude, Leuven, University Press, 1993, σελ. XVIII + 574.

Τὸ συνεχῶς ἀνανεούμενον ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον περὶ τὴν βιβλικὴν ἀποκαλυπτικὴν γραμματεῖαν καὶ ἡ παρὰ τὰς ὄχθας τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης ἀνακάλυψις ἀρχαίων χειρογράφων τοῦ βιβλίου τοῦ Δανιὴλ (ἐν ἐκ τῶν ὁποίων μάλιστα θεωρεῖται ἀρχαιότατον καὶ πολυτιμότερον) δίδουν νέας ὠθήσεις εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ σπουδαίου τούτου διὰ τὸ προφητικὸν περιεχόμενον καὶ τὴν θεολογικὴν διδασκαλίαν τοῦ βιβλίου. Βεβαίως διὰ τούτου δὲν θεωρεῖται αὐτονόητον, ὅτι ἔχομεν ἤδη φθάσει καὶ εἰς τὴν ἐπίλυσιν τῶν ἐγειρομένων ποιικίλων

1. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἔχει παρουσιασθῆ ὑπὸ τοῦ γράφοντος εἰς τὴν «*Θεολογία*» (βλ. τόμ. ΕΑ' [1990], σελ. 528-532).

καὶ ἀκανθῶδων προβλημάτων τοῦ πολλαπλῶς δυσχεροῦς βιβλίου, ὡς εἶναι π.χ. τὸ τῆς γνωστῆς διγλωσσίας αὐτοῦ (ἑβραϊκόν - ἀραμαϊκόν), τὸ τοῦ χαρακτήρος τῆς ἑλληνικῆς του μεταφράσεως (Ἑβδομήκοντα - Θεοδοτίων), τὸ τῆς ἐρμηνείας αὐτοῦ καὶ πλείστα ἄλλα. Οὕτω τὰ δυσεπίλυτα φιλολογικά, ἱστορικά καὶ θεολογικά ζητήματα τοῦ βιβλίου ἐξακολουθοῦν καὶ σήμερον εἰσεῖτι νὰ ἀπασχολοῦν σοβαρῶς τοὺς παλαιοδιαθηκολόγους. Μία ἀπόδειξις τούτου παρέχεται καὶ διὰ τοῦ παρουσιαζομένου ἐνταῦθα ὀγκώδους συλλογικοῦ συγγράματος, τὸ ὁποῖον ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν, ὑπὸ τὸ φῶς νεωτέρων εὐρημάτων, περαιτέρω διερεύνησιν τῶν παλαιῶν γνωστῶν προβλημάτων τοῦ βιβλίου, μετὰ ἀπὸ ἐπαναυζητήσεις καὶ ἐπανεκτιμήσεις αὐτῶν ἐκ μέρους εἰδικῶν ἐρευνητῶν, εἰς μίαν ἐν Λουναίν πραγματοποιηθεῖσαν διεθνή συνάντησίν των.

Τὸ ἐξόχως ἐνδιαφέρον καὶ ἀψόγου ἐμφανίσεως ἔργον τοῦτο ἔχει ἐκδοθῆ ὑπὸ τοῦ ἐν Groningen Καθηγητοῦ A.S. van der Woude, εἰς τὴν διεθνῶς γνωστὴν σειρὰν τῆς *Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium*. Ἄρχεται δὲ διὰ λιτοῦ ἄλλα καὶ κατατοπιστικοῦ Πρόλογου τοῦ προμνησθέντος Καθηγητοῦ, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται γενικῶς εἰς τὸ ἰδιόρρυθμον, οὕτως εἰπεῖν, βιβλίον τοῦ Δανιὴλ καὶ εἰς τὴν ἀξίαν τῆς ἐρένης τῶν προβλημάτων αὐτοῦ (σελ. IX). Ἐν συνεχείᾳ παρατίθεται ὑπὸ τοῦ ἰδίου λεπτομεροῦς καὶ ἐμπεριστατωμένης Εἰσαγωγῆς ἐπ' αὐτῶν, τονιζομένου αὐτόθι, ὅτι μία ἐμβριθῆς διερεύνησις τοῦ βιβλίου ὀδηγεῖ εἰς τὴν διατύπωσιν πληθώρας καὶ ποικιλίας ἐπιστημονικῶν ἀποψεων, αἱ ὁποῖαι, ἀσφαλῶς, εἶναι δύσκολον νὰ γίνουσι ὅλα ἀποδεκτὰ καὶ νὰ δικαιωθοῦν εἰς τὰ περιορισμένα πλαίσια ἐνὸς μεμονωμένου ἐπιστημονικοῦ συνεδρίου (σελ. XIII). Καὶ διὰ τοῦτο προσφυῶς παρατηρεῖ οὗτος, ὅτι καθίσταται ἀπαραίτητον νὰ πραγματοποιηθοῦν πλείστα ὅσα ἀκόμη εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν περιοχὴν τῶν μελετῶν ἐπὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Δανιὴλ, τοσοῦτ' ἄλλο καθ' ὅσον τὰ ὅσα περιλαμβάνει ὁ παρῶν τόμος ἀποτελοῦν μίαν, τρόπον τινά, πρόκλησιν ἁπλῶς πρὸς διεξαγωγὴν περαιτέρω σχετικῶν ἐρευνῶν, καὶ καλύπτουν ἓν καὶ μόνον, καίτοι εὐρὺ, μέρος τῆς ἐκτεταμένης περιοχῆς, τὴν ὁποῖαν καταλαμβάνουν τὰ πολυποίκιλα καὶ δυσεπίλυτα προβλήματα κυρίως τῆς ἐρμηνείας τῶν παραδόξων προφητειῶν καὶ τῶν ἀποκαλυπτικῶν ὁραμάτων τοῦ ἀσυνήθους τούτου βιβλίου.

Τὸ ἐν ἀδραΐς μόνον γραμμαῖς παρουσιαζόμενον ἐνταῦθα συλλογικὸν ἔργον ἀπαρτίζεται ἐκ πέντε συνολικῶς τμημάτων. Τὸ πρῶτον τμῆμα περιέχει τρεῖς μελέτας, ἀφιερωμένας εἰς τὸ λίαν δυσχερὲς πρόβλημα τῆς ἤδη προαναφερθείσης διγλωσσίας τοῦ βιβλίου καὶ εἰς τὸ ὡσαύτως ἀκανθῶδες τῆς μεταφράσεως του εἰς τὴν ἑλληνικὴν (σελ. 1-53). Τὸ δεύτερον ἀναφέρεται εἰς μίαν μεγάλην ποικίλιαν φιλολογικῶν καὶ κριτικῶν ζητημάτων, περιέχον δώδεκα σχετικῶς μελέτας (σελ. 55-292). Εἰς τὸ τρίτον τμῆμα περιέχονται τρεῖς ἐργασίαι ἐπὶ φιλολογικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν προσεγγίσεων εἰς τὸ βιβλίον (σελ. 293-361). Τὸ τέταρτον τμῆμα περιέχει ἑπτὰ μελέτας σχετικῶς πρὸς τὰ ἐν γένει ἱστορικά καὶ τὰ θρησκευτικὰ - ἱστορικά προβλήματα τοῦ βιβλίου (σελ. 363-501). Τὸ δὲ τελευταῖον καὶ βραχύτερον τμῆμα, τὸ πέμπτον, καλύπτεται ὑπὸ πέντε

ἄλλων θεμάτων (503-545). Τὰ θέματα ταῦτα δὲν εἶναι ὁμοειδῆ καὶ ἐνιαίου περιεχομένου, ὅπως, ἀντιθέτως, συμβαίνει προκειμένου περὶ τῶν θεμάτων τῶν ἄλλων τμημάτων. Καὶ νομίζω ὅτι ὀρθῶς παρετέθησαν κεχωρισμένως ἐνταῦθα, διότι δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπαχθῶν ταῦτα εἰς τὰ τμήματα τὰ περιέχοντα τὰ ἄλλα θέματα. Διὰ τῶν τριάκοντα αὐτῶν ἀκραιφνῶς ἐρευνητικῶν ἐργασιῶν — μικρῶν καὶ μεγάλων — ἐξετάζονται ὅλα σχεδὸν τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἀπασχολοῦν ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν καὶ μέχρι σήμερον τοὺς ἐρευνητὰς τοῦ προφητικοῦ τούτου βιβλίου, δίδονται λύσεις ἐπ' αὐτῶν ἢ γίνονται σχετικαὶ προτάσεις πρὸς πιθανὰς ἐπιτυχεῖς λύσεις των.

Μετὰ καὶ τὸ κύριον μέρος τοῦ παρουσιασθέντος ἀξιολόγου ἔργου παρατίθενται αἱ χρησιμοποιηθεῖσαι εἰς αὐτὸ πολυάριθμοι συντημίσεις καὶ, ὡς συνηθίζεται εἰς ὅλα τὰ ἐπιμελεημένα συγγράμματα, χρησιμώτατοι πίνακες, περιλαμβάνοντες συγγραφεῖς καὶ βιβλικὰ χωρία (σελ. 547-574). Εἰς τὸν τελευταῖον μάλιστα πίνακα περιέχονται καὶ τὰ χωρία ἐκ τῶν δευτεροκανονικῶν βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὡς τῆς Ἰουδίθ, τῶν Α' καὶ Β' Μακκαβαίων, τοῦ Τωβίτ, τῆς Σοφίας Σολομώντος καὶ τῆς Σοφίας Σειράχ, ὡς ἐπίσης καὶ ἐκ τῶν γνωστῶν δευτεροκανονικῶν τεμαχίων - προσθηκῶν τοῦ βιβλίου τῆς Ἑσθήρ καὶ βεβαίως καὶ ἐξ ἐκείνων τοῦ βιβλίου τοῦ Δανιήλ. Συναφῶς δέον νὰ σημειωθῆ, ὅτι μεταξὺ τῶν διαφόρων θεμάτων τὰ ὁποῖα ἐξετάζονται εἰς τὸ ἀναλυθὲν ἔργον ὑπάρχει καὶ ἓν θέμα ἀναφερόμενον εἰς δευτεροκανονικὸν τμήμα τοῦ Δανιήλ, ὑπὸ τὸν τίτλον *Τὸ Δαν. 3 τῶν Ο' καὶ ἡ ἑλληνικὴ προσθήκη του*. (Πρόκειται περὶ τῆς ἐλλειπούσης ἐκ τοῦ μασωριτικοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου Προσευχῆς τοῦ Ἀζαρίου καὶ τοῦ ἐπίσης ἐλλείποντος Ὑμνου τῶν τριῶν Παίδων, ἀμφοτέρων δημοφιλῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀναγνωσμάτων, γνωστῶν δὲ καὶ ἐκ τῶν λειτουργικῶν βιβλίων).

Ὁ ἀναγνώστης τοῦ πολλαπλῶς ἐνδιαφέροντος τούτου συγγράμματος δύναται, ἀσφαλῶς, νὰ σχηματίσῃ μίαν ἀρκούντως σαφῆ εἰκόνα περὶ τῶν δυσχερεστάτων καὶ ὡς ἐκ τούτου δυσεπιλύτων προβλημάτων τοῦ βιβλίου τοῦ Δανιήλ, τὸ ὁποῖον, ὡς τυγχάνει γνωστόν, ἔχει ἰδιάζοντα καὶ αἰνιγματικὸν χαρακτῆρα. Ἐπειδὴ ὅμως προῆλθεν ἐντεῦθεν ποικιλία ἀπόψεων, ἀναποφεύκτως δὲ καὶ διάστασις αὐτῶν, ὅσον ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ περιεχομένου τοῦ δυσνοήτου τούτου βιβλίου, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἐξιχνίασιν τῶν ὄσων κρύπτονται ὑπ' αὐτό, θὰ πρέπει νὰ παραδεχθῆ τις ὅτι οὔτε καὶ διὰ τοῦ καθ' ὅλα σπουδαίου τούτου συλλογικοῦ ἔργου δίδονται ικανοποιητικαὶ ἀπὸ πάσης πλευρᾶς λύσεις εἰς τὰ σχετικὰ προβλήματα τοῦ βιβλίου τοῦ Δανιήλ. Διὰ τῆς παρατηρήσεως ταύτης οὐδόλως ὑποτιμῶνται, βεβαίως, αἱ ἐν προκειμένῳ καταβληθεῖσαι γενναῖαι καὶ ἐπιτυχεῖς προσπάθειαι πολυαρίθμων ἐδικῶν ἐρευνητῶν καὶ αἱ πολλαπλαῖ τοιαῦται τοῦ διαπρεποῦς Καθηγητοῦ Α. S. van der Woude, πρὸς τὸν ὁποῖον ἄλλως τε ὀφείλονται καὶ ἐκφράζονται εὐχαριστίαι, εὐγνωμοσύνη καὶ συγχαρητήρια. Ὅθεν θὰ ἦτο λογικὸν καὶ δίκαιον νὰ εἴπῃ τις, ἀναφερόμενος εἰς τὸ ὑφιστάμενον θέμα, ὅτι ἐδόθη ἐνταῦθα μία ἐπὶ πλέον σημαντικὴ καὶ σχεδὸν τελεσφόρος ὤθησις πρὸς προαγωγὴν τῶν

σχετικῶν ἐρευνῶν, αἵτινες συμβάλλουν ὁσημέραι εἰς τὴν πλήρη ἀξιοποίησιν τοῦ παλαιοδιαθηκικοῦ τούτου βιβλίου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ πολύτιμον θησαυρὸν διὰ τὴν Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν καὶ σπουδαῖον ἀντικείμενον ἐρεύνης διὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς θεολογίας.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Δημητρίου Τρακατέλλη, Μητροπολίτου Βρεσθένης. *Χριστός, ὁ προϋπάρχων Θεός: Ἡ Χριστολογία τῆς ταπεινώσεως καὶ ὑπερυψώσεως τοῦ Μάρτυρος Ἰουστίνου*. Μετάφραση Ἀρχιμανδρίτης Νικόλαος Χατζηνικολάου, Ἐκδόσεις Δόμος. Ἀθήνα 1992.

Εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ καθόλου πνευματικὴ προσφορὰ τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Βρεσθένης κ. Δημητρίου Τρακατέλλη, ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν Διακεκριμένου Καθηγητοῦ τοῦ Βιβλικοῦ Κλάδου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς «Τιμίου Σταυροῦ» Βοστώνης καὶ Ἐπισκέπτου Καθηγητοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Harvard. Ἡ ὡς ἄνω μονογραφία ἀποτελεῖ μετάφρασιν ἐκ τῆς Ἀγγλικῆς τῆς μονογραφίας του: *The Pre-existence of Christ in Justin Martyr: An Exegetical Study with Reference to the Humiliation and Exaltation Christology*. Harvard Dissertation in Religion 6. Scholars Press for Harvard Theological Review 1976.

Εἰς τὸν πρόλογον τῆς Ἑλληνικῆς ἐκδόσεως ὁ Σεβασμιώτατος ἀναφέρεται εἰς «τὸν διπολικὸ χαρακτήρα τοῦ ἔργου» ποῦ συνίσταται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ὑπογράμμισιν τῶν ἰδιαίτερων χριστολογικῶν ἀπόψεων τῶν κειμένων τοῦ Φιλοσόφου καὶ Μάρτυρος Ἰουστίνου καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν παρουσίαν τῶν σχετικῶν χριστολογικῶν ἀπόψεων τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀπὸ τὰς ὁποίας φαίνεται νὰ ἐξαρτᾶται ὁ Ἰουστίνος, ὡς καὶ τῆς μεταξύ των σχέσεως.

Εἰς τὸ ἔργον, μετὰ μίαν κατατοπιστικὴν εἰσαγωγὴν, θίγονται εἰς τέσσερα ἐπὶ μέρους κεφάλαια τὰ ἐξῆς θέματα: α) «Ἡ προϋπαρξὴ τοῦ Χριστοῦ πρὸ τῆς Δημιουργίας» β) «Ἡ προϋπαρξὴ τοῦ Χριστοῦ ὅπως φανερώνεται στὶς Θεοφάνειες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης» γ) «Ὁ προϋπάρχων Χριστὸς καὶ ὁ εἰδωλοατρικὸς κόσμος» δ) «Ὁ προϋπάρχων Χριστὸς καὶ ἡ ἐνανθρώπησή του». Ἐν τέλει παρατίθενται τὰ συμπεράσματα.

Ἀναλυτικώτερον εἰς τὴν εἰσαγωγὴν γίνεται λόγος διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς προϋπάρξεως, ὡς καὶ διὰ τὸ χριστολογικὸν σχῆμα τῆς «ταπεινώσεως καὶ ὑπερυψώσεως» καὶ ἐπισημαίνεται ἡ ἀνάγκη τῆς μελέτης τῶν πηγῶν αὐτῶν ὡς καὶ τῆς μεταξύ των σχέσεως. Ἐπίσης δίδεται ἡ σπουδαιότερα ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφία.

Εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον ἀναγράφεται ὅτι ἡ ἔννοια τῆς προϋπάρξεως ὑπογραμμίζει τὴν θεϊκὴν ιδιότητα καὶ ὄχι ἀπλῶς μίαν χρονικὴν προτεραιότητα. Ἐπίσης τονίζεται ὅτι ἡ προϋπαρξὴ συνδέεται ἀμέσως πρὸς τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Χριστοῦ. Εἰς τρεῖς ἐπὶ μέρους ὑποδιαρέσεις ἀναπτύσσεται ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ὁ «κυριῶς Υἱὸς συνῶν καὶ γεννώμενος», «δύναμις λογικὴ» καὶ τὸ «ἀπὸ τοῦ Πατρὸς προβληθὲν γέννημα». Κάτοχος ὁ Σεβασμιώτατος τῶν πηγῶν καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας μὲ κριτικὸν πνεῦμα ἀναπτύσσει τὰς θέσεις

του καὶ ὑπογραμμίζει τὴν παρὰ τὰς ὁμοιότητας διαφοροποίηση τοῦ Ἰουστίνου ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας φιλοσόφους, τὸν Φίλωνα καὶ τοὺς γνωστικούς. Ἰδιαιτέρως ὑπογραμμίζεται ὅτι διὰ τὸν Ἰουστίνον ὁ Υἱὸς εἶναι Θεός, εἶναι πλήρης καὶ τέλειον ὄν.

Εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον γίνεται λόγος διὰ τὰς διαφόρους θεοφανεῖας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ὑπογραμμίζεται ὅτι πρόκειται δι' ἐμφανίσεις αὐτοῦ τοῦ προϋπάρχοντος Υἱοῦ. Ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου χρησιμοποιοῦνται διὰ τὸν Υἱὸν οἱ ὄροι «θεός», «ἄγγελος», «ἄνθρωπος», «κύριος». Τὸ πρόσωπον ἐπομένως τοῦ Υἱοῦ διαφοροποιεῖται σαφῶς ἀπὸ τὸ τοῦ Πατρὸς, εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκει ἡ ἀπόλυτος ὑπερβατικότητα. Τοῦτο οὐδόλως σημαίνει ὅτι ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι τέλειος Θεός, διότι ἡ ὑπερβατικότης ὡς καὶ ἡ ἀγεννησία ἀποτελοῦν ιδιώματα τοῦ Πατρὸς μὴ αἴροντα τὴν ὁμοουσιότητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ.

Τὸ τρίτον κεφάλαιον ἀναπτύσσει τὸ θέμα τῶν σχέσεων τοῦ προϋπάρχοντος Θεοῦ Λόγου πρὸς τὸν εἰδωλολατρικὸν κόσμον καὶ ὑπογραμμίζεται ὅτι «δύο στοιχεῖα παίζουν ἀποφασιστικὸν ρόλον εἰς τὴν σχέσιν αὐτὴν τὸ «δαμνολογικὸν» καὶ τὸ «στοιχεῖο τῆς ἐσχατολογικῆς κρίσεως». Ἐπίσης εἰς ἐπὶ μέρους παραγράφους ἀναπτύσσονται πέντε βασικά χωρία, δύο ἐκ τῆς Α' καὶ τρία ἐκ τῆς Β' Ἀπολογίας τοῦ Ἰουστίνου διὰ νὰ τονισθῇ ἐν τέλει ὅτι ὁ Ἰουστίνος βλέπει τὴν δραστηριότητα τοῦ προϋπάρχοντος Λόγου μεταξὺ τῶν εἰδωλολατρῶν μέσῳ τῆς ἐνανθρωπήσεως. Καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον κεφάλαιον μελετῶνται αἱ ἔννοιαι καὶ οἱ ὄροι, οἱ ὅποιοι ἀναφέρονται, πάντοτε συμφώνως πρὸς τὰ σωζόμενα κείμενα τοῦ Ἰουστίνου, εἰς τὴν σχέσιν μεταξὺ τοῦ προϋπάρχοντος Χριστοῦ καὶ τῆς ἐνανθρωπήσεώς του. Ἀναφέρεται τὸ τελευταῖον τοῦτο διότι πρέπει νὰ ὑπογραμμισθῇ ὅτι ἐὰν ἐσώζοντο ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Ἰουστίνου, ὠρισμένα τῶν ὁποίων ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Εὐσέβιον εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν του Ἱστορίαν (Δ' 18. ΒΕΠ 19, 301-302), ἀσφαλῶς θὰ εἶχομεν μίαν πληρεστέραν εἰκόνα τῆς θεολογίας του καὶ εἰδικώτερον τῆς Χριστολογίας καὶ θὰ ἤρροντο ἐν τινι μέτρῳ αἱ κατ' αὐτοῦ κατηγορίαι, ὅτι δὲν ἀναπτύσσει ἐπαρκῶς τὸ χριστολογικὸν δόγμα. Εἰς ἐπὶ μέρους παραγράφους ἐρευνῶνται α) «Ἡ ὀρολογία ποῦ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν μετάβαση ἀπὸ τὴν προῦπαρξιν εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν» β) «Ἡ ἐκ Παρθένου γέννησις» καὶ γ) «Τὸ στοιχεῖο τῆς ταπεινώσεως». Ἰδιαιτέρως ἐξαίρεται ἡ ἄμεσος σύνδεσις προϋπάρξεως καὶ ἐνανθρωπήσεως καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ προϋπάρχοντος Λόγου πρόσληψις πλήρους καὶ τελείας ἀνθρωπίνης φύσεως.

Συμπερασματικῶς παρατηρεῖται ὅτι «ὁ Ἰουστίνος θεωρεῖ τὴν προῦπαρξιν τοῦ Χριστοῦ ὡς μέρος ἐνὸς χριστολογικοῦ σχήματος, τὸ ὅποιο ἐνσωματώνει σὲ ἐνιαῖο ὄλο τις τρεῖς θεμελιώδεις χριστολογικὰς ἰδέας: τὴν προῦπαρξιν, τὴν ἐνανθρώπησιν καὶ τὴν ὑπερύψωσιν» (ἐν σελ. 227). Τὸ χριστολογικὸν αὐτὸ σχῆμα δὲν ἀποτελεῖ ἐπινοήσιν τοῦ Ἰουστίνου, ἀλλὰ ὑπάρχει ἤδη σὲ κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης (λ.χ. Φιλίπ. 2, 6-11, Ἰωάν. 1, 1-14, Ἐβρ. 1, 1-12, Κολοσ. 1, 15-20). Ἡ ἰδιαιτέρα συμβολὴ τοῦ Ἰουστίνου ἔγκειται σὲ ὅτι ἀναπτύσσει τὸ σχῆμα αὐτό, κυρίως τὸ σκέλος τῆς προϋπάρξεως τοῦ Χριστοῦ, διὰ λόγους ἀπολογητικούς, δηλαδὴ διὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ὑπαγάγῃ τόσο τὴν Ἰουδαϊκὴν, ὅσο

καὶ τὴν εἰδωλολατρικὴν ἱστορίαν ὑπὸ τὸν προϋπάρχοντα Λόγον - Χριστὸν - Υἱόν.

Διὰ τὸν Ἰουστίνον ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι μία ἀπρόσωπος δύναμις, οὔτε κατὰ τὸ ἐνδιάμεσον μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι οὔτε Θεὸς οὔτε ἄνθρωπος, ὅπως δέχεται ὁ Φίλων — καὶ ἐδῶ ἐγκρίεται ἡ κυρία διαφορὰ τοῦ πρὸς αὐτὸν παρὰ τὰς ἐπὶ μέρους ὁμοιότητας— ἀλλὰ «Θεὸς μετὰ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων, ποῦ γεννήθηκε ἐκ τοῦ Πατρὸς ὡς διακεκριμένον πρόσωπον» (ἐν σ. 236). Ἀπὸ τὸν Ἰουστίνον ἐξαίρεται ἡ ἀδιάσπαστος ἐνότης Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης καὶ τοποθετεῖται τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ κέντρον τῆς ἱστορίας.

Ἡ μελέτη τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Βρεσθένης κ. Δημητρίου, τὴν ὁποίαν συνοπτικῶς ἐπαρουσιάσαμε, ἀποτελεῖ οὐσιώδη συμβολὴν πρὸς κατανόησιν τῆς Θεολογίας τοῦ Ἰουστίνου. Αὕτη διακρίνεται δι' ἐπιστημονικὴν πληρότητα, σαφήνειαν καὶ βάθος, ὥστε νὰ ἐμπλουτίσῃ τὴν νεωτέραν θεολογικὴν βιβλιογραφίαν καὶ νὰ ἀποτελῇ πρότυπον διὰ τὴν συγγραφὴν καὶ ἄλλων ἀναλόγων ἔργων.

ΗΛΙΑΣ Δ. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑΣ

Γεωργίας Π. Κουνάβη, *Ὁ Πόνος: Ἀγιογραφικὴ καὶ πατερικὴ προσέγγιση*. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 1994.

Ἡ ὡς ἄνω μελέτη τῆς κ. Γεωργίας Κουνάβη, γνωστῆς καὶ ἐξ ἄλλων μελετῶν, ὡς ἡ «Παναγία καὶ Ἐκκλησία κατὰ τοὺς ἱεροὺς Πατέρας» (Β' ἔκδ. 1989) ἀποτελεῖ καρπὸν συστηματικῆς μελέτης ἀλλὰ καὶ βιωματικῆς προσεγγίσεως τοῦ τεραστίας σημασίας θέματος τοῦ πόνου. Ἡ συγγραφεὺς ἀφιερώνει τὸ ἔργον «σ' ὅλους τοὺς πονεμένους καὶ σταυρωμένους ποῦ καρτερικὰ πορεύονται γιὰ τὴν οὐράνια Βασιλεία, ἔνθα οὐκ ἔστι πόνος, λύπη καὶ στεναγμὸς ἀλλὰ ζωὴ ἀτελευτήτος».

Ἦδη ἡ ἀφιέρωσις παρουσιάζει τὴν ὀπτικὴν γωνίαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν βλέπει ἡ κ. Κουνάβη τὸ θέμα. Χωρὶς νὰ ἀρνήται ὅτι «τὸ μυστήριον τοῦ πόνου εἶναι καὶ παραμένει βαθὺ καὶ ἀνεξερεύνητο», ἡ συγγραφεὺς ἐπιχειρεῖ νὰ προσεγγίσῃ τοῦτο «μέσα ἀπὸ τὸν πόνον τοῦ Χριστοῦ ποῦ κυοφορεῖ τὸν ἀληθινὸν Παράδεισον» (ἐν σ. 7).

Τὸ βιβλίον ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο μέρη, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔχει δύο κεφάλαια. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος μελετᾶται «ἡ Θεολογία τοῦ πόνου» καὶ εἰς τὸ δεύτερον «ἡ Εὐεργεσία τοῦ πόνου».

Ἀναλυτικώτερον εἰς τὸ Α' μέρος γίνεται λόγος ἐν πρώτοις διὰ τὸ μυστήριον τοῦ πόνου καὶ εἰδικώτερον διὰ τὴν αἰτίαν καὶ προέλευσιν τοῦ πόνου, διὰ τὸν σωματικὸν πόνον, τὸν ψυχικὸν πόνον καὶ τὸν πνευματικὸν πόνον. Εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον γίνεται λόγος διὰ τὸν πόνον τοῦ θανάτου καὶ μελετᾶται τὸ θέμα εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν καὶ εἰς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπίσης γίνεται εἰδικὸς λόγος διὰ τὸν πόνον τῆς Θεομήτορος.

Εἰς τὸ δεύτερον μέρος ἐν πρώτοις μελετᾶται τὸ θέμα τῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ πόνου καὶ ἐν συνεχείᾳ τῶν καρπῶν αὐτοῦ. Ὑπογραμμίζεται ἡ ἀνάγκη

βαθείας καὶ ζώσης πίστεως, συντόνου προσευχῆς καὶ ὑπομονῆς. Ὁ πόνος, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος καθίσταται κοινωνὸς τῶν παθημάτων τοῦ Χριστοῦ, καθαγιαίνει αὐτὸν καὶ τὸν προετοιμάζει διὰ τὴν ζωὴν τῆς αἰωνιότητος.

Τὸ βιβλίον ἐμπλουτίζεται ἀπὸ πλήθος πατερικῶν χωριῶν, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς κειμένου, τὰ ὁποῖα ὀρθῶς δίδονται κατὰ τὸ πλεῖστον ὄχι μόνον εἰς τὴν νεοελληνικὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πρωτότυπον, ὥστε νὰ ὑπάρχη μία ἄμεσος γεῦσις τοῦ πλοῦτου τῆς πατερικῆς σοφίας. Ἡ συγγραφεὺς εἶναι κάτοχος καὶ τῆς σπουδαιοτέρας ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφίας, τὴν ὁποίαν καὶ ἐπιλεκτικῶς χρησιμοποιεῖ. Σημειωτέον ὅτι τὸ βιβλίον ἐμπλουτίζεται ἐκτὸς τῆς ὠραίας εἰκόνας τοῦ ἐξωφύλλου καὶ δι' ὀκτῶ ὠραίων ἐγχρωμῶν εἰκόνων σχετικῶν πρὸς τὸ θέμα.

Ἡ ὡς ἄνω ὠραία μελέτη ἔχει γραφῆ εἰς γλῶσσαν ρέουσαν καὶ ὑπεράνω ὄλων ἔχει γραφῆ μὲ πόνον καὶ ἀγάπην. Εὐχόμεθα εἰς τὴν κ. Κουνάβη νὰ συνεχίσῃ τὴν πολῦτιμον προσφορὰν τῆς διὰ τῆς συγγραφῆς καὶ ἄλλων μελετῶν ἐπὶ οὐσιωδῶν θεμάτων τῆς πνευματικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς.

ΗΛΙΑΣ Δ. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑΣ

Μιχαὴλ Γ. Τρίτου, *Ἡ Πατριαρχικὴ Ἐξαρχία Μετσόβου (1659-1924)*, Ἰωάννινα: Ἐκδ. τοῦ Ἰδρύματος Βαράνου Μιχαὴλ Τσοῖτσα, 1990 (1991), σελ. 286, χάρται, πίνακες.

Ὁ Μιχαὴλ Γ. Τρίτος κατάγεται ἀπὸ τὸ Μέτσοβον. Ἀφοῦ συνεπλήρωσε τὰς πανεπιστημιακὰς αὐτοῦ σπουδὰς εἰς τὴν Θεολογικὴν καὶ Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, ἐπανήλθεν εἰς τὴν γενέτειράν του, ὅπου ἐπιτελεῖ τὸ ἔργον τοῦ καθηγητοῦ εἰς τὴν δευτεροβάθμιον παιδείου καὶ τοῦ ιστοριοδίδου τοῦ Μετσόβου.

Διὰ τῆς παρουσίας διατριβῆς, ἀνηγορεύθη δρ. τῆς Θεολογίας τὴν 31.3.1989 ἀπὸ τὸ τμήμα Ποιμαντικῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Παν/μίου Θεσσαλονίκης (Α.Π.Θ.). Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐργασίας του «*Κοσμάς ὁ Αἰτωλός*», Ἰωάννινα 1994, παραθέτει ἓνα κατάλογον, ἀπὸ 22 ἔργα του τὰ ὁποῖα δεικνύουν τὴν ἐπίδοσίν του καὶ εἰς τὸν τομέα τοῦτον. Περιεχόμενα, σελ. 9-10. Πρόλογος, σελ. 11-13. Βραχυγραφίαι, σελ. 15-16. Βιβλιογραφία, σελ. 17-33. Εἰσαγωγή, σελ. 35-45. Κεφ. Α'. Ἱστορικοκανονικὴ ἐξέλιξις τῆς Ἐπαρχίας Μετσόβου, σελ. 48-92. Κεφ. Β'. Ἡ Ἐξαρχία Μετσόβου καὶ ἡ Παιδεία, σελ. 93-121. Κεφ. Γ'. Ἡ Ἐξαρχία Μετσόβου καὶ ἡ Ρουμανικὴ Προπαγάνδα, σελ. 122-146. Κεφ. Δ'. Ἡ Ἐξαρχία Μετσόβου καὶ οἱ Ἀστικαὶ Ὑποθέσεις, σελ. 147-168. Ἐπίλογος - Συμπεράσματα (ἑλλ. καὶ ἀγγλ.), σελ. 169-172. Παράρτημα, σελ. 173-279. Εὐρετήριο, σελ. 281-286.

Ἀπὸ μίαν πρόχειρον ἐξέτασιν βλέπει κανεὶς ὅτι ἡ ἐργασία αὐτὴ βασικὰ συνίσταται ἀπὸ δύο ἰσομερῆ τμήματα, τὸ κύριον μέρος καὶ τὸ παράρτημα μὲ τὰ δημοσιευόμενα ἐδῶ ἀνέκδοτα ἢ ἐκδεδόμενα μέχρι σήμερον ἔγγραφα, φωτογραφίας, σφραγίδας κτλ. Ἐγγραφα ὅμως δημοσιεύονται καὶ ἐντὸς κειμένου καὶ εἰς τὰς ὑποσημειώσεις. Αἱ τελευταῖαι τίθενται κατὰ κεφάλαια.

Ὁ συγγραφεὺς διὰ τὴν ἔρευνάν του χρησιμοποιεῖ πηγὰς, ἐκδεδομένας ἢ

ἀνέκδοτους, ἀπὸ διάφορα ἀρχεῖα ἰδρυμάτων προσάγων καὶ τὰ βοηθήματα. Ὡρισμένες πηγὰς τὰς ἀποκαλεῖ ἱστορικός (σ. 45). Ἐπίσης βασίζεται εἰς τὴν παράδοσιν, τὴν λαϊκὴν (σ. 40), τὴν προφορικὴν (σ. 80) ἢ τὴν στοματικὴν (σ. 84, ὑποσ. 155), εἰς πληροφορίας (σπανίας), σ. 70 καὶ εἰς πάσης φύσεως ἀρχεῖακὸν ὕλικόν.

Βιβλιογραφία. Εἰς τὴν σελίδα 32 παρατίθεται ὀρθῶς τὸ περιοδικὸν *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, ἐνῶ εἰς τὴν σελίδα 15 ἄνευ τοῦ ἄρθρου: «ὁ». Τὰ ἔργα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἐμφανίζονται κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν, ἐνῶ δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιον δι' ὅλους. Ἡ βιβλιογραφία εἶναι ἱκανοποιητικὴ.

Ὁ συγγραφεὺς εἶναι προσεκτικὸς κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ ὕλικου του. Ἐπισημαίνει τοὺς λόγους (σελίδες 49,84), τὰ κριτήρια (σ. 52) καὶ τὰς ἀφορμὰς (σ. 54). Εἰς διάφορα μέρη ἐκφράζει τὰς προσωπικὰς του ἀπόψεις ἢ γνώμας (σελ. 37,38,50,85,97,169-172 καὶ ἀλλαχοῦ).

Ἐπεξηγεῖ ὄρους τουρκικούς. Ἐπισημαίνει τὰ λάθη (σελ. 54,97) καὶ τὰ ψεύδη (σ. 124). Φαίνεται νὰ καταλαμβάνεται ἐνίοτε ἀπὸ ἐνθουσιασμόν, ὅταν ἀναφέρεται εἰς πρόσωπα καὶ πράγματα τῆς πατρίδος του.

Δι' ὅλης τῆς ἐργασίας διαφαίνεται ὁ στενὸς δεσμὸς τῆς Ἐκκλησίας (ἢ Ἐξαρχίας) τοῦ Μετσόβου μετὰ τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ὁ γράφων θὰ ἐπεθύμει νὰ ἐβλεπε μίαν εὐρύτεραν ἐπεξεργασίαν ἢ συζήτησιν τοῦ θέματος τῶν πατριαρχικῶν ἐξαρχικῶν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν εἰσαγωγὴν του (σελ. 35-47), πρῶγμα ποῦ γίνεται πολὺ σύντομα εἰς τὰς σελ. 45-46 καὶ ὑποσ. 51. Ἴδε καὶ τὸ τελευταῖον ἄρθρον τοῦ Ἀγγελόπουλου Ἀθανασίου, «Οἱ Πατριαρχικὲς Ἐξαρχίαι ἐπὶ τὴν Νησιωτικὴν Ἑλλάδα», ἐν Σωκράτους Ν. Καπλανέρη, ἐπιμ. *Ἀναδρομὴ, Τιμ. Ἀφιέρωμα εἰς τὸν... Ἰάκωβον Βαβανάτσον*, Μέγαρο 1991 σελ. 61-70.

Ἐπίσης συναντῶμεν πληροφορίας καὶ περὶ τῶν σχέσεων τῆς Πατριαρχικῆς Ἐξαρχίας Μετσόβου πρὸς τὴν ἱερὰν Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης (σελ. 88-89, 91-92,105, X. Καλωπαῖος, σ. 119 119-121) καὶ τὸ Ζάππειον Παρθενοναγωγεῖον εἰς τὴν Κπολιν (σ.103).

Ὁ Μιχαὴλ Γ. Τρίτος ἀναλύει καὶ ἀξιολογεῖ διὰ μέσου τῶν σελίδων τῆς ἐργασίας του θετικὰ τὴν προσφορὰν τῆς Πατριαρχικῆς Ἐξαρχίας Μετσόβου (1659-1924) ἀπὸ πλευρᾶς θρησκευτικῆς, ἐθνικῆς καὶ κοινωνικῆς. Κατὰ τὸν ἴδιον, «Ἡ κατάργησίς της... ἦταν ἄδικη καὶ ἀντίθετη μετὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάσταση ποῦ ἴσχυε μέχρι τότε στὸ Μέτσοβο», σελίδες 169- 171.

Ἡ διδακτορικὴ αὐτὴ διατριβὴ συνιστᾷ μίαν ἐπιτυχή παρουσιάσιν τῆς γενέσεως καὶ λειτουργίας τοῦ πατριαρχικοῦ θεσμοῦ τῶν Ἐξαρχικῶν, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν Ἐξαρχίαν τοῦ Μετσόβου (1659-1924).

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ἀθανασίου Καραθανάση, ἐπιμ., *Ἐπιστημονικὴ Ἡμερίδα, Ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γεννάδιος Ἀλεξιάδης, 1912-1951*, Θεσσαλονίκη,

1992, σελίδες 339, φωτογραφία (Κέντρον Ἱστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, ΚΕ΄ Δημήτρια 1990, Αὐτοτελεῖς Ἐκδόσεις, ἀρ. 8).

Ὁ Δήμος Θεσσαλονίκης ἀνέλαβεν ἀπὸ τὸ 1990 τὴν ἐπαινετὴν πρωτοβουλίαν, ὅπως ἀφιερῶνῃ κάθε χρόνον, ἐὰν εἶναι δυνατὸν, μέσα στὰ πλαίσια τῶν ἐορτιῶν ἐτησίων Δημητρίων μίαν ἐπιστημονικὴν ἡμερίδα, διὰ τῆς ὁποίας προβάλλεται ἡ δρᾶσις ἀξιολόγων προσώπων, ποὺ ἐξήσαν καὶ ἐκοπίασαν διὰ τὴν πρόοδον τῆς Θεσσαλονίκης.

«Ἡ “Θεσσαλονίκειος προσωπογραφία” εἰσέρχεται τὸ πρῶτον μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ στὴν ἐπιστημονικὴ ζωὴ καὶ δραστηριότητα τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημονικῶν Ἰδρυμάτων ποὺ συνεργάζονται μ’ αὐτὸν σὲ σχέση μὲ τὰ “Δημήτρια”», Ἀθανάσιος Ἀγγελόπουλος, σ. 19.

Ὁ θεσμὸς αὐτὸς καθιερώθη μὲ τὴν ἀφιέρωσιν τῆς πρώτης ἐπιστημονικῆς ἡμερίδος εἰς τὸν μητροπολίτην Θεσσαλονίκης Γεννάδιον Ἀλεξιάδην (1868/1912-1951). Ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Θεσσαλονίκης καὶ τὸ ΠΠΠΜ/Ἱερὰ Μονὴ Βλατάδων ἐφιλοξένησαν τὰς ἐργασίας τῆς ἡμερίδος αὐτῆς, τὴν 16ην Ὀκτωβρίου 1990.

Τὴν 22αν Μαΐου 1912 (–17 Μαρτίου 1951) ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου προήγαγε τὸν ἀπὸ Λήμνου Γεννάδιον (1905-1912), εἰς τὴν Μητρόπολιν Θεσσαλονίκης, τὴν ὁποίαν ἐποίμανε σχεδὸν ἐπὶ μίαν ὀλόκληρον 40ετίαν.

«Κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἐκλογῆς του εἰς τὴν Μητρόπολιν Θεσσαλονίκης (1912), ἡ Θεσσαλονικὴ περιήλθεν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Ἑλλάδος... Ἡ Μητρόπολις Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ 1928 παρέμεινε μία ἐπαρχία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀπὸ δὲ τοῦ 1928 καὶ ἐξῆς φέρει τὴν ιδιότητα μίᾶς τῶν Μητροπόλεων τῶν Νέων Χωρῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου. Ὡς ἐκ τούτου ὁ Θεσσαλονικὴς Γεννάδιος διετέλει ἕνας ἀπὸ τοὺς Ἱεράρχας τοῦ Πατριαρχείου Κων/πόλεως. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι ἄξιον σημειώσεως», Βασίλειος Θ. Σταυροῦδης, σ. 76.

Πίναξ περιεχομένων, σ. 13. Ὁ πίναξ αὐτὸς περιλαμβάνει δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος παρατίθενται τὰ μηνύματα, αἱ προσλαλαί, οἱ χαιρετισμοί, αἱ προσφωνήσεις, αἱ εἰσηγήσεις, ἡ κήρυξις ἐνάρξεως τῆς ἡμερίδος, ἀπὸ μέρους τοῦ ΚΠόλεως Δημητρίου καὶ ἄλλων ὑπεροχικῶν προσώπων, καὶ τὸ πρόγραμμα ἐργασίας (σελίδες 17-51). Τὸ δεῦτερον μέρος καταχωρίζει τὰς ἐπιστημονικὰς ἐργασίας εἰσηγήσεις (σελίδες 51-305) καὶ τὰς φωτογραφίας (σελίδες 307-339).

Οἱ συγγραφεῖς, γνωστοὶ ἀπὸ τὴν ἀκαδημαϊκὴν/συγγραφικὴν προσφορὰν, τὴν πολιτικὴν τῶν δρᾶσιν, εἴτε καὶ νέοι εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν ὄριζοντα, ἐμφανίζονται εἰδικὸι εἰς τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα χειρίζονται. Αὐτοὶ κατὰ σειρὰν εἶναι:

Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Παντελεῆμον, Βασίλειος Καλφόπουλος, Ἀντώνιος Παπαδόπουλος, Βασίλειος Θ. Σταυροῦδης, Ἀθανάσιος Ἀγγελόπουλος, Ἀνδρέας Νανάκης, Γεώργιος Χ. Χρυσοστόμου, Ἀθανάσιος Καραθανάσης, Κωνσταντῖνος Καρυώτης, Δήμος Ἰσπυρίδης, Μιχάλης Φαργακάνης, Γεώργιος Γκαβαρδίνης, Δημήτριος Τσιλιβίδης, Στέργιος Μακρῆς,

“Ὅλαι αἱ ἐργασίαι φέρουν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, εἰδικὸν χαρακτήρα καὶ διαφωτίζουν μίαν πτυχήν ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ Θεσσαλονίκης Γενναδίου, χωρὶς νὰ ἀποφεύγωνται καὶ αἱ ἐπαναλήψεις, πρᾶγμα βεβαίως ἀναπόφευκτον εἰς παρομοίας φύσεως ἐκδόσεις. Ὅλοι δὲ μαζὶ δίδουν μίαν γενικὴν καὶ ὠλοκληρωμένην κᾶπως εἰκόνα τοῦ τιμωμένου ἀνδρός. Τὸν ἴδιον σκοπὸν ἐξυπηρετοῦν τὰ δημοσιεύμενα κείμενα, ἐκδεδομένα ἢ ἀνέκδοτα καὶ ἡ παρατιθεμένη τυχὸν βιβλιογραφία.

Συγχαρητήρια ὀφείλονται εἰς τὸν Δῆμον Θεσσαλονίκης, τὰ συνεργαζόμενα, ὡς ἄνω, μὲ αὐτὸν ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἀκαδημαϊκὰ ἰδρύματα καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ὀργανωτικὴν ἐπιτροπὴν τῆς παρουσίας ἐπιστημονικῆς ἡμερίδος.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Γεωργίου Ν. Λαιμοπούλου, (ἐπιμ.), *Ἡ Ζ' Γενικὴ Συνέλευσις τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν*, Χρονικὸ - Κείμενα - Ἀξιολόγησις, Κατερίνη: Τέριος 1992, σελ. 288, Φωτογραφίαι, Εἰκόνες.

Ἴδε βιβλιοκρισίαν εἰς προηγούμενον ἔργον τοῦ ἰδίου συγγραφέως ὑπὸ τοῦ γράφοντος, *Χριστιανός*, περ. Δ', ἔτος 29 (1990) 137-138.

Ὁ ἐπιμεληθεὶς τῆς παρουσίας ἐκδόσεως Γεώργιος Ν. Λαιμόπουλος, σπουδάσας κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ἱερὰν Θεολογικὴν Σχολὴν τῆς Χάλκης (1971) καὶ λαβὼν τὸ θεολογικὸν αὐτοῦ δίπλωμα ἀπὸ τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ὑπηρετήσῃ διαδοχικῶς, ὡς: α') Γραμματεὺς τοῦ τμήματος Παιδείας τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν (ΠΣΕ), 1973-1976, β') Θεολογικὸς συνεργάτης τοῦ Ὁρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Σαμπεζύ, Γενεύη, Ἑλβετία (1976-1987), καὶ γ') Γραμματεὺς ὀρθοδόξων μελετῶν καὶ σχέσεων τῆς Ἐπιτροπῆς Παγκοσμίου Ἱεραποστολῆς καὶ Εὐαγγελισμοῦ τοῦ ΠΣΕ (Ἰανουάριος 1987—).

Ἐκτὸς τῆς θεολογικῆς αὐτοῦ προσφορᾶς εἰς τὸ ΠΣΕ, συνέγραψε εἴτε καὶ ἐπεμελήθη τῆς ἐκδόσεως ἀρκετῶν ἔργων, ἀναφερομένων εἰς τὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν καὶ ἰδίως τὸν τομέα τῶν ἱεραποστολῶν καὶ τοῦ εὐαγγελισμοῦ. Διὰ τὴν Ζ' Γενικὴν Συνέλευσιν τοῦ ΠΣΕ, 7-20 Φεβρουαρίου 1991, ἐξέδωκε τὸ προκαταρκτικὸν πόνημα:

Λαιμοπούλου, Γεωργίου Ν., (ἐπιμ.), *Ἐλθὲ Πνεῦμα Ἅγιον, Ἀνακαίνισον πᾶσαν τὴν Κτίσιν, Ἐπιλογές... τῆς Ζ' Γενικῆς Συνελεύσεως τοῦ ΠΣΕ*, Κατερίνη, Τέριος 1991, σελ. 216.

Μὲ αὐτό, ὅπως καὶ μὲ τὸ παρουσιαζόμενον ἐδῶ δευτερον δημοσίευμά του, συνεχίζει μίαν ὠραίαν παράδοσιν ἄλλων παλαιότερων, θανόντων εἴτε καὶ ζώντων, ὀρθοδόξων συγγραφέων, οἱ ὅποιοι ἐξέδιδον παρομοίας φύσεως ἐργασίας, εἰς ὀλίγας ἢ πολλὰς σελίδας, διὰ τὰς συνελθούσας κατὰ τὸ παρελθὸν ἐξ Γενικῆς Συνελεύσεως τοῦ Συμβουλίου.

Ὁ ὑπότιτλος καὶ τὰ ὅσα περιλαμβάνονται εἰς τὸν τόμον ἀναλύονται εἰς τὰ κατωτέρω:

Πίναξ Περιεχομένων, σσ. 7-9.

Γ. Ν. Λαιμοπούλου, «Πρόλογος» σσ. 11-16. Ὁ ἴδιος κάμνει καὶ ἀρετὰς μεταφράσεις εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ὅπως καὶ ἡ κ. Ἀλίκη Μωραϊτίνη.

—, Γεωργίου Τσέτση, *Εἰσαγωγή: Χρονικὸ καὶ Συνοπτικὴ Ἀποτίμηση τῆς Συνελεύσεως*, σσ. 17-34. Κατατοπιστικόν.

Μηνύματα Ὁρθοδόξων προκαθημένων πρὸς τὴν Συνέλευση, σσ. 35-44. Τῶν ὀρθοδόξων πατριαρχῶν ΚΠόλεως Δημητρίου, Ἀλεξανδρείας Παρθενίου (α΄) καὶ Μόσχας Ἀλεξίου Β΄.

Ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη θεολογικὴ συμβολὴ στὴν Συνέλευση, σσ. 45-106: Γράφων οἱ θεολόγοι Ἀλεξανδρείας Παρθένιος (β΄), Αὐστραλίας Στυλιανός, Περγάμου Ἰωάννης καὶ Στυλιανός Χάρακας (α΄). *Σκέψεις τῶν Ὁρθοδόξων Συνέδρων: Δήλωση τῶν Ὁρθοδόξων καὶ μὴ Χαλκηδονίων Ὁρθοδόξων στὴν Ζ΄ Γενικὴ Συνέλευση τοῦ ΠΣΕ καὶ δύο ἀποτιμήσεις/θεωρήσεις, ἐνὸς Λουθηρανοῦ καὶ τοῦ ἑτέρου Καθολικοῦ, συγγραφέων. Αἱ Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι καὶ τὸ ΠΣΕ: Ἐκθεση τῆς Διορθοδόξου Συσκέψεως Ὁρθοδόξων καὶ Ὁρθοδόξων μὴ Χαλκηδονίων Ἐκκλησιῶν-μελῶν τοῦ ΠΣΕ* (Σαμπεζύ, 12-16 Σεπτεμβρίου 1991).

Ἐπίσημα κείμενα τῆς Συνελεύσεως, σσ. 107-154. Τὸ Μήνυμα καὶ ἡ Ἐκθεση τῆς Συνελεύσεως. Ὁρθόδοξοι ἀποτιμήσεις τῆς Συνελεύσεως, σσ. 155-264.

Ἀποτιμήσεις γίνονται καὶ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ βιβλίου. Συνεργάζονται οἱ Μύρων (Ἐφέσου) Χρυσόστομος, Δημητριάδος Χριστόδουλος, καὶ Βαλερῦ Ζαχίρσκυ, Στυλιανός Χάρακας (β΄), Νικόλαος Λόσσκυ, Βασίλειος Γιούλτσης, Ἰωάννης Χρυσσαυγῆς καὶ Ἐμμανουὴλ Κλάψης.

Ὁρθόδοξος συμμετοχὴ, σσ. 281-287. Βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα, σσ. 281-287.

Μέσα εἰς τὴν ἀνθοδέσμην αὐτὴν τῆς ποικίλης ὕλης θὰ ἦτο ἴσως ἐνδιαφέρουσα ἡ συμπερίληψις, κατόπιν ἀδείας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τῆς πρὸς τὴν Μητέρα Ἐκκλησίαν ἐκθέσεως τῆς ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Χαλκηδόνο (ΚΠόλεως) Βαρθολομαίου εἰς τὴν Ζ΄ Γενικὴν Συνέλευσιν τοῦ ΠΣΕ, Καμπέρρα 1991, πατριαρχικῆς ἀντιπροσωπείας, ὅπως συνέβαινε καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν μέχρι τῆς Γ΄ Γενικῆς Συνελεύσεως τοῦ Νέου Δελχί (1961) καὶ ἐσχάτως μὲ τὴν ΣΤ΄ παρομοίαν Συνέλευσιν τοῦ Βανκούβερ (1983).

Διαφωτιστικὸ διὰ τὴν Ζ΄ Γενικὴν Συνέλευσιν εἶναι τὰ δημοσιεύματα τοῦ ἀρχιμανδριτοῦ Γενναδίου Λυμούρη, ἐκ τῶν στελεχῶν τῆς γραμματείας τοῦ ΠΣΕ, καὶ τὸ τελευταῖον: Λυμούρη, Γενναδίου, «Ἡ Ζ΄ Γενικὴ Συνέλευσις τοῦ ΠΣΕ», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 74 (1991) ἀρ. 738, 345-379, ὅπως καὶ τὸ ἀνάλογον ὕλικόν εἰς τὸ περιοδικὸν *Ἐνημέρωσις*, ἐκδιδόμενον ὑπὸ τοῦ Μ. Πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Τσέτση εἰς τὴν Γενεῦν.

Ὁ γράφων συμφωνεῖ μὲ τὰ ὅσα λέγει ὁ Γεώργιος Λαιμόπουλος,

ἀγαπητός του μαθητής, εἰς τὸν πρόλογόν του: «Δὲν θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω τίποτε στὰ ὅσα ἡ πολυμορφία καὶ πολυφωνία τῶν δημοσιευμένων ἐδῶ κειμένων καὶ μελετῶν φέρνει στὸ προσκήνιο, διαπιστώνει, σχολιάζει κριτικά, ἢ προσπαθεῖ νὰ ἐμβαθύνει καὶ ἀναλύσει. Πιστεύω, ὅτι δίνεται μὲ τὸν τόμο αὐτὸ μίᾳ κατὰ τὸ δυνατὸν πληρέστερη καὶ ἀντικειμενικὴ εἰκόνα τῆς Συνελεύσεως... Ἰσως οἱ σελίδες τοῦ τόμου αὐτοῦ νὰ περιέχουν μίᾳ πρώτη ἀπάντηση στὰ δύο καίρια ἐρωτήματα, ποὺ ἠγέρθησαν κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Συνελεύσεως: α) ποῖα θὰ εἶναι ἡ μελλοντικὴ δομὴ καὶ ποιὸς ὁ κατ' ἐξοχὴν προσανατολισμὸς τοῦ ΠΣΕ· β) ποιὲς εἶναι οἱ νέες θεολογικὲς προοπτικὲς πού, εἴτε σὰν νέες δυνατότητες εἴτε σὰν νέες δυσκολίες, διανοίγονται μπροστὰ στὴν οἰκουμενικὴ κίνηση γενικώτερα» (σσ. 13 καὶ 16).

Ἡ ταχεῖα ἔκδοσις τοῦ τόμου αὐτοῦ (1992) βοηθεῖ εἰς τὴν ὅσον τὸ δυνατὸν διαφύλαξιν, διακράτησιν τῆς ἐπικαιρότητος τῆς Ζ' Γενικῆς Συνελεύσεως τοῦ ΠΣΕ, Καμπέρρα 1991.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Ἀποστόλου Ἀθ. Γλαβίνα, *Ἡ Ὁρθόδοξη Ἀυτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Ἀλβανίας*, γ' ἔκδ., Θεσσαλονίκη: Ὑπηρεσία Δημοσιευμάτων ΑΠΘ, 1992, σελ. 286, εἰκ. 15.

Τὸ παρὸν ἔργον, ποὺ ἀφιερώνεται «Στὴν Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης», εἶναι ἐγχειρίδιον διδακτικὸν τοῦ καθηγητοῦ τοῦ ΑΠΘ Ἀποστόλου Ἀθ. Γλαβίνα, α' ἔκδ., Θεσσαλονίκη, 1985, β' ἔκδ., Θεσσαλονίκη, 1989, γ' ἔκδ., Θεσσαλονίκη, 1992.

Εἰς τὴν β' ἔκδοσιν προσετέθησαν ὠρισμένοι ὑποδιαίρεσεις εἰς τὰ ἤδη ὑπάρχοντα κεφάλαια καὶ νέα κείμενα εἰς τὸ παράρτημα, ἐνῶ εἰς τὴν γ' ἔκδοσιν ἓνα νέον κεφάλαιον, τὸ ΣΤ' (σ. 159-191), χωρὶς ἐπὶ τοῦ προκειμένου νὰ λησμονηθοῦν αἱ σημειώσεις καὶ ἡ βιβλιογραφία.

Ὁ συγγραφεὺς ἤρχισε τὰς ἐπὶ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἀλβανίας ἐνασχολήσεις του ἤδη ἀπὸ τοῦ 1978, τὰς ὁποίας καὶ ἐσυνέχισε μέχρι σήμερον. Θὰ ἦτο δὲ δυνατὸν ὅπως θεωρηθῆ ὁ κατ' ἐξοχὴν παρ' ἡμῖν ἱστορικὸς τῆς Ἐκκλησίας ταύτης.

Ὁ γράφων παρουσίασε τὴν α' ἔκδοσιν, Θεσσαλονίκη 1985, εἰς τὸ περιοδικὸν *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 70 (1987) 449-450, ἄλλας ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος εἰς τὴν *Κληρονομίαν* 11 (1979) 223-230, 13 (1981) 202-203, 519-521 καὶ ἑτέρας πάλιν εἰς τὸν *Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν* 56 (1973) 359-368 καὶ τὴν *Θεολογίαν* 57 (1986) 268-269.

Περιεχόμενα, 286.

Πρόλογος, σσ. 5-8, α') σσ. 5-7, γ') 8. Εἰσαγωγή, 9-28. Ἀλβανία καὶ Ἀλβανοί, σσ. 9-11. Ἡ Ἀνάπτυξη τοῦ Ἀλβανικοῦ Ἐθνικισμοῦ (νέον, β' ἔκδ.), σσ. 12-28.

Κεφ. 1. σσ. 29-54. Προσπάθειες τῶν Ἀλβανῶν γιὰ τὴ Δημιουργία Ὁρθόδοξης Ἀυτοκέφαλης Ἐκκλησίας, 29-47. Παράγοντες ποὺ ἀναμείχθησαν στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Κρίσις τῆς Ἀλβανίας (νέον, β' ἔκδ.), σσ. 47-54.

- Κεφ. 2. Τὸ Αὐτοκέφαλο τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς Ἀλβανίας, σσ. 55-103.
- Κεφ. 3. Δυσχέρειες στὴν ἀνάπτυξη τῆς Ἀλβανικῆς Ἐκκλησίας, σσ. 104-125.
- Κεφ. 4. Ἀπὸ τὴν καταπίεση στὴν κατάργηση τῆς Ἀλβανικῆς Ἐκκλησίας, σσ. 126-143.
- Κεφ. 5. Ἀντιδράσεις γιὰ τὶς καταπιέσεις στὴν Ἀλβανία, σσ. 144-158.
- Κεφ. 6. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἀλβανίας σήμερα (νέον, γ' ἔκδ.), σσ. 159-191.
- Παράρτημα, 6 Κείμενα (νέα 3-6, β' ἔκδ.), σσ. 193-242. Σημειώσεις, σσ. 243-260. Βιβλιογραφία, σσ. 261-257. Εἰκόνες, ἀρ. 15, σσ. 269-285.

Ἐπὶ τῆς πατριαρχίας τοῦ Κπόλεως Βενιαμίν (1936-1946) ἠυλογήθη τὸ Αὐτοκέφαλον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἀλβανίας (1937), διὰ τοῦ ὁποίου κατετάγη ἡ Ἐκκλησία αὐτὴ εἰς τὴν χορείαν τῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν. Δυστυχῶς διὰ τοῦ ὑπ' ἀρ. 4337 διατάγματος τοῦ κράτους τῆς Ἀλβανίας (13 Νοεμβρίου 1967) εἶχον καταργηθῆ τὰ ἐκεῖ θρησκευόμενα καὶ τοιοῦτοτρόπως ἡ χώρα ἐκεῖνη εἶχε καταστῆ τὸ πρῶτον ἀθεϊστικὸν κράτος τοῦ κόσμου. Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 1990, ὅτε ἤρχισεν ἐκεῖ ἡ ἀποκατάστασις τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ἐδόθη ἡ δυνατότης εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Ἀλβανίας, μὲ τὴν ἀδελφικὴν συμπαράστασιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, νὰ ἀρχίσῃ τὸ ἔργον τῆς ἀναδιοργανώσεως καὶ τοῦ ἐπανευαγγελισμοῦ τοῦ πληρώματός της (σελ. 8).

Τὸ βιβλίον, μὲ τὸ ἱστορικὸν του μέρους, ποὺ κατέρχεται εἰς τὸ παρελθὸν καὶ φθάνει μέχρι τοῦ 1992, τὰς σημειώσεις, τὴν βιβλιογραφίαν, τὰ κείμενα καὶ τὰς εἰκόνας ἀποτελεῖ ἓν ἄρμονικὸν σύνολον. Ἐφαρμόζονται οἱ κανόνες τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης. Ὑπάρχει ἡ ἐσωτερικὴ ἐνότης. Γνωρίσματα του: ἡ νηφαλιότης, ἡ ἀντικειμενικότης, ἡ πραγματικὴ ἀξιολόγησις τῶν γεγονότων καὶ προσώπων. Ἐνδείκνυται ἡ μετάφρασις καὶ ἔκδοσις τοῦ παρόντος ἔργου εἰς μίαν τῶν ξένων ἐπιστημονικῶν γλωσσῶν.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Χρήστου Κ. Τσοῦβαλη, *Οἱ Τιτουλάριοι Ἀρχιερεῖς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον*, Ἀθήναι 1993, σελ. 191, ἀν. «Θεολογία».

Ὁ Χρήστος Κ. Τσοῦβαλης, ἀπόφοιτος τῆς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης (1962), διπλωματοῦχος μεταπτυχιακῶν σπουδῶν εἰς τὸ Ἀριστοτέλειον Παν/μιον Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), 1991, καὶ λυκειαρχῆς εἰς τὰς Πάτρας, εἰς τὰς ἀκαδημαϊκὰς αὐτοῦ ἐπιδόσεις ἐνδιεφέρθη μὲ ἓν θέμα ἐρεῦνης, δηλαδὴ τοὺς τιτουλαρίους ἀρχιερεῖς, εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον. Οὕτω:

Τσοῦβαλη Χρήστου Κ., *Ὁ Πρῶτος Τιτουλάριος Ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν μετὰ τὴν Ἀλωσιν Περίοδον ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ*. Φροντιστήριον Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, Χάλκη 1960-1961.

—, *Ὁ Θεσμός τῶν Τιτουλαρίων Ἐπισκόπων*, ἐναίσιμος ἐπὶ πτυχίῳ διατριβή, Χάλκη 1962.

—, «Χωρεπίσκοποι», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία* 12 (1968) 451-452.

—, «Τιτουλάριος», *αὐτ.*, 12 (1968) 1005.

—, *Οἱ Τιτουλάριοι Ἀρχιερεῖς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον*, Ἀθήναι 1993.

Ὁ γράφων χαίρει διότι εἶχεν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον σχέσιν πρὸς τὰς τρεῖς ἐκ τῶν ὡς ἄνω ἐργασιῶν, τὰς δύο πρώτας (εἰς τὴν Χάλκην) καὶ τὴν τελευταίαν (εἰς τὴν Θεσσαλονίκην).

Ἡ τελευταία μελέτη ἀποτελεῖ ἐργασίαν, ὑποβληθεῖσαν εἰς τὸ τμήμα μεταπτυχιακῶν σπουδῶν τοῦ Ποιμαντικοῦ Τμήματος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ, ὑποστηρικθεῖσαν τὴν 1ην Μαρτίου 1991.

Ὁ συγγραφεὺς, μὲ τὴν ἱστορικοφιλολογικὸν χαρακτῆρος διατριβὴν του ταύτην, ὀλοκληρῶνει, τρόπον τινά, τὰς ἐρεῦνας του ἐπὶ τοῦ ὡς ἄνω θέματος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν μέχρι τῆς 21ης Μαρτίου 1972, τοῦ θανάτου τοῦ ΚΠόλεως Ἀθηναγόρου (1948-1972), μὲ τὴν ὑπόσχεσιν: «*Τὰς μετὰ ταῦτα καὶ μέχρι σήμερον ἐκλογὰς τιτουλαριῶν ἀρχιερέων θέλω δημοσιεύσει ἐν καιρῷ συμπληρωματικῶς*», σ. 9.

Περιεχόμενα, σ. 191. Πρόλογος, σσ. 7-9. Συντομογραφίαι, σσ. 11-12.

Κεφάλαια Α' - Ζ'. Κύριον μέρος, Α' αἰὼν μέχρι σήμερον (1972), σσ. 13-149.

Πίναξ Τιτουλαριῶν Ἀρχιερέων καὶ ὁ χρόνος τῆς Ἐκλογῆς των, σσ. 133-149.

Πίναξ πάλαι ποτε διαλαμψασῶν Ἐπαρχιῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, σσ. 150-169.

Βιβλιογραφία, σσ. 170-186. Παροράματα, σσ. 187-189. Περιεχόμενα, σσ. 191.

Αἱ ὑποσημειώσεις παρατίθενται κατὰ κεφάλαια. Τὰ κείμενα ἐντὸς κειμένου καὶ εἰς τὰς ὑποσημειώσεις.

Τὰς κυριωτέρας πηγὰς ὁ συγγραφεὺς τὰς ἀρύεται ἀπὸ τὰ Ἀρχεῖα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (σελίδες 58, 171 καὶ εἰς ὀλόκληρον τὸ βιβλίον). Τὰ δημοσιεύματα εἶναι κατατοπιστικὰ καὶ καλύπτουν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, ὀλόκληρον τὴν ὕλην τοῦ βιβλίου. Πιθανὸν αἰ ὑπ' ἀρ. 8 καὶ 10 ἐργασίαι τοῦ Ἡλιουπόλεως Γενναδίου νὰ ἀποτελοῦν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐργασίαν (σ. 173). Συγγραφεὺς τῆς μελέτης: *Ἡ Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία εἰς τὸν Καναδά*, Τορόντο 1961, εἶναι ὁ Ἀθαναγόρας Κοκκινάκης καὶ ὄχι ὁ Καββάδας (σ. 177).

Ὁ συγγραφεὺς εἶναι πολὺ προσεκτικὸς δι' ὅσα δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀποδείξη, χρησιμοποιοῦν τὰς ἀναλόγους (κατὰ σειρὰν σελίδων) ἐκφράσεις:

νομίζω, σ. 15, 17, 26, 31, 33, 51, ὑποσ. 12'

πιθανόν, σσ. 19, 35, 37, 40, 77, 78, 85, ὑποσ. 196'

(δὲν) ἐξ ὧν γνωρίζω, σσ. 27, ὑποσ. 53, 79, 81, 86-87, 90, 93'

κατὰ τὴν γνώμη μου, σ. 33, 37'

ἴσως, σ. 78, 80, 82, 91-108, 111-114. 19, 23, 27, 56, 59, 86, ὑποσ. 202.

Προβαίνει εἰς τὰς διορθώσεις (σσ. 31, 51-53, 76-79) καὶ μετὰ πολλῆς λεπτότητος διὰ πολλὰ ἀπὸ ὅσα γράφουν οἱ Αἰμίλιανὸς Τσακόπουλος καὶ Θεόκλητος Φιλιππαῖος εἰς τὰ σχετικὰ ἔργα των (σσ. 76-132). Θέτει ἐρωτηματικά (σ. 34), διαπιστώσεις (σσ. 57, 96), ἐπεξηγήσεις (σ. 59), παραδείγματα (σ. 59). Καθόλου φειδωλὸς δὲν ἐμφανίζεται ὅταν παραθέτῃ τὰ συμπεράσματά του εἰς διάφορα μέρη τοῦ βιβλίου ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ τέλος τῶν κεφαλαίων του (σσ. 15, 20, 28-29, 32, 44-48, 49-50, 94-97, 116-117).

Ἐν κατακλείδι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ παρῶν τόμος πιθανὸν νὰ ἀποτελῇ τὴν πληρεστέραν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐμφανισθεῖσαν μέχρι σήμερον παρομοίας φύσεως ἐργασίαν, τιθεμένην εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἀναγνωστῶν.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Πελοποννήσου μετὰ τὴν Ἄλωσιν*, ἐκδ. «Ἐταιρείας Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν» – Ἐπιστ. Βιβλιοθήκη, ἀρ. 5, Ἀθήναι 1992, σελ. 560.

Ὁ πολυγραφώτατος ἱστορικὸς κ. Τ. Α. Γριτσόπουλος, δ.Φ. καὶ Ἄρχων Μέγας Ἱερομνήμων τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, συγκέντρωσε σ' ἓναν ὀγκώδη τόμο 560 σελίδων μεγάλου σχήματος ὅλα τὰ ἱστορικὰ μελετήματα-κεφάλαια, ποῦ εἶχε δημοσιεύσει κατὰ καιρούς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀπαιτούμενη διάταξη, στὰ «Πελοποννησιακά», μὲ θέμα τὴν Ἐκκλησία τῆς Πελοποννήσου μετὰ τὴν Ἄλωση. Ὁ χαλκέντερος Γριτσόπουλος γνωρίζει τίς ἱστορικὲς πηγές καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν τῆς Πελοποννήσου στὰ μετὰ τὴν Ἄλωση χρόνια ὅσο κανεὶς ἄλλος. Αὐτὸ φαίνεται καὶ σὲ προηγουμένα ἱστορικὰ ἔργα του (βλ. π.χ. τὸν Α' τόμο τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Κορινθίας, Ἀθήναι 1973), ἀλλὰ καὶ στὴν ἀμέτρητη σειρὰ μικροτέρων μελετημάτων του γιὰ πρόσωπα καὶ θέματα τῆς πατρίδας του Πελοποννήσου. Βεβαιώνεται, ὅμως, καὶ σὲ τοῦτον τὸν συνθετικὸν τόμο, ποῦ μᾶς παρουσιάζει, μὲ κριτικὴ σκέψη καὶ αὐστηρὴ ἐπιστημονικὴ βάσανο τῶν πηγῶν, ὅλες τίς Μητροπόλεις τῆς Πελοποννήσου, μὲ τίς ἐπὶ μέρους Ἐπισκοπές τους καὶ τὰ προβλήματα τους. Ἐξαντλητικὴ χρῆση πηγῶν, ποῦ ὁ ἴδιος ἐρεύνησε (ἰδιαίτερα Μνημείων καὶ Χειρογράφων) καὶ ποῦ φαίνονται στίς ὑποσημειώσεις, κάνουν τὸ ἔργο τοῦ ἀκάματου συγγραφέα ὄχι μονάχα πολυτιμότερο, μὰ καὶ ἀπολύτως ἀπαραίτητο σύμβουλο γιὰ ὅποιον θὰ θελήσει ν' ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Πελοποννήσου.

Μετὰ τὸ Εἰσαγωγικὸ Κεφάλαιο (σελ. 1-32), ὁ σ. ἐξετάζει τίς ἐπὶ μέρους Μητροπόλεις τῆς Πελοποννήσου, μὲ τὴν ἀκόλουθη σειρὰ:

1. Μητρόπολις - Ἐπισκοπὲς Κορίνθου (σ. 33-45).
2. Μητρόπολις Παλαιῶν Πατρῶν (46-84).
3. Ἐπισκοπὲς τῆς Μητροπόλεως Π. Πατρῶν (85-126).
4. Μητρόπολις Ἄργους καὶ Ναυπλίου (127-165).
5. Μητρόπολις Λακεδαιμονίας (169-230).
6. Λακωνικὲς Ἐπισκοπὲς (231-276).

7. Ἡ Ἀρκαδικὴ Ἐκκλησία (277-276).
8. Ἡ Μητρόπολις Μονεμβασίας (337-402).
9. Μεσσηνιακὲς Ἐπισκοπὲς (403-436).
10. Οἱ ἄλλες Ἐπισκοπὲς τῆς Μονεμβασίας (437-506).
11. Οἱ Ἐπισκοπὲς τῆς Μάνης (542-560).

Ὁ σ. γνωρίζει τὴ γεωγραφία καὶ τὴν ἱστορία τῆς Πελοποννήσου ὡς τὴν ἔσχατη λεπτομέρεια, καὶ μᾶς παίρνει σ' ἓνα ὠραῖο, κατανυκτικὸ προσκύνημα στὰ παλιὰ Μοναστήρια καὶ στὰ σπουδαιότερα Μνημεῖα, ὅπου μᾶς μιλάει μὲ γνώση καὶ ἀγάπη γιὰ τὸν πνευματικὸ βίον τοῦ τόπου, γιὰ τοὺς καλοὺς ἢ κακοὺς ἀρχιερεῖς, γιὰ τὶς ἱστορικὲς περιπέτειες τῶν χριστιανῶν κάτω ἀπὸ διάφορους ξένους δυνάστες, γιὰ ἐνδοξες ἢ θλιβερὲς σελίδες τοῦ τόπου, καὶ ἰδιαίτερα τῶν Μητροπόλεων, τῶν Μοναστικῶν κέντρων, τῶν Μνημείων κ.λπ. ἀξιομνημονεύτων. Ἀφηνόμαστε μ' ἐμπιστοσύνη, ἀλλὰ καὶ μ' εὐγνωμοσύνη, στὰ ἔμπειρα χέρια, στίς σοφὲς σελίδες του καὶ στὴν ὠριμη κριτικὴ καὶ ἱστορικὴ σκέψη του.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Ἰωάννου Δ. Μπουγάτσου, *Αἱ ἀπόψεις τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων περὶ τῆς τετραφωνίας καὶ τοῦ λεσβίου συστήματος*, ἐκδ. «Ἰδρύματος Νεοελληνικῶν Σπουδῶν» — Μελετήματα, ἀρ. 2, Ἀθήναι 1993, σσ. 200.

Ὁ γνωστὸς καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐρευνητικὲς ἐργασίες του φιλόλογος καὶ θεολόγος κ. Ἰω. Δ. Μπουγάτσος ἐκοπίασε πολὺ, ἀλλὰ ὁ κόπος του ἔδωκε γλυκύτετους καρποὺς γιὰ ὅσους ἀγαποῦν τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ καὶ γιὰ κείνους ποὺ σέβονται καὶ τιμοῦν τὴ μνήμη τοῦ μεγάλου θεολόγου καὶ σοφοῦ τοῦ περασμένου αἰῶνος, τοῦ μακαριστοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων. Ὁ κ. Μπουγάτσος ἔσκυψε πάνω σὲ χιλιάδες σελίδες (καὶ τοῦ Οἰκονόμου καὶ τῶν ἄλλων συγγραφέων ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ἱερό του πρόσωπο καὶ τὸ πολύτιμο καὶ πολύτιμο ἔργο του), καὶ μᾶς προσφέρει τοὺς καρποὺς τῆς ἐρευνᾶς του, μὲ ἀντικειμενικότητα καὶ πολλὴ ἀγάπη πρὸς τὸν ἀγαπημένον του μεγάλο συγγραφέα. Ἐξετάζει τὸν τύπον τῆς ἐποχῆς καὶ βρίσκει τὶς ἀντιδράσεις καὶ τῶν παραδοσιακῶν πρὸς τὰ τετράφωνα καὶ φιλοευρωπαϊκὰ συστήματα, ποὺ θέλουν νὰ κυριαρχήσουν στὴν ὀρθόδοξη λατρεία, ἀλλὰ καὶ τὶς ἀντιδράσεις τῶν νεωτεριστῶν (Γ. Λεσβίου κ.ἄ.) γιὰ τὸν δικαιολογημένον πόλεμον τῶν συντηρητικῶν ἐκκλησιαστικῶν κύκλων ἐναντίον τους. Ὁδηγὸς στὴν ἐρευνα τοῦ σ. ἦταν οἱ θέσεις τοῦ Κ.Ο., ὅπως αὐτὲς ἐκτίθενται στὰ Συγγράμματά του, στὴν Ἀλληλογραφία του καὶ στίς πατριαρχικὲς Ἐγκυκλίους, μερικὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶχε συντάξει ὁ ἴδιος ὁ Κ.Ο. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ στὰ θετικὰ στοιχεῖα, ποὺ προσφέρει τὸ βιβλίον, τὸ ὅτι ἀξιοποιεῖ τὸ πολὺ λίγο γνωστὸ σύγγραμμα τοῦ Κ.Ο. *Περὶ τῆς γησιᾶς προφορᾶς τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, ποὺ ἔχει βοηθήσει πολὺ σημαντικὰ στὴ διαμόρφωση ὀρθῶν ἀπόψεων καὶ γνωμῶν γιὰ τὴν ὀρθόδοξη μουσικὴ, ὕμνογραφία, μετρικὴ, μὲ

τὴν ἔρευνα στοὺς θησαυροὺς καὶ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἑλλην. γλώσσης, ὅπως φυσικὰ καὶ τὸ ἄλλο κλασικὸ τοῦ ἔργου (σὲ 4 τόμους) *Περὶ τῶν Ὁ ἑρμηνευτῶν τῆς Παλαιᾶς θείας Γραφῆς*. Ἐπίσης, τὸ νέο βιβλίον τοῦ κ. Μπουγάτσου φωτίζει, πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως, τοὺς ἀτελείωτους καυγάδες μεταξὺ τῶν ὑποστηριζόντων τὴν παραδοσιακὴ βυζαντινὴ μουσικὴ καὶ τῶν διαφόρων σχολῶν ἢ μεταρρυθμιστῶν, ποὺ ἤθελαν νὰ κάμουν «πιδεὺχάρισθη» (τὸ αἰώνιον τροπάριον!) τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, εἰσάγοντας εὐρωπαϊκὰ, «φραγκικά» στοιχεῖα: «καὶ ἔχομεν ἤδη νότας φραγκικὰς ἀντὶ τῶν γραικικῶν σημαδιῶν», λέει σὲ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ ὁ Κ.Ο., ἐνῶ σὲ ἄλλη τοῦ γίνεται περιγραφικώτερος: «Ἐτονίσθη δὲ τὰ τῆς λειτουργίας (τὸ χερουβικὸν καὶ κοινωνικὸν καὶ τὰ προσοδόμενα, τὸ “Ἅγιος, ἅγιος” κ.λπ.) καὶ τινα τροπάρια, τὰ πάντα ἔλεεινὸν ἄκουσμα! Καυχῶνται ὅτι ἐφύλαξαν τὸ ὕφος τῆς Ἐκκλησίας· ἀλλὰ τὰ μὲν τροπάρια ψάλλονται μόλις ὡς ἡ μετροφωνία, τὸ δὲ χερουβικὸν καὶ κοινωνικὸν ὅλως διόλου φραγκίζουσι...τὰ σημεῖα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐξωρίσθησαν καὶ ἀντειστήθησαν αἱ φραγκικαὶ νόται· ὁ χορὸς ἀνεβιβάσθη εἰς τὰ κατηχούμενα (ὡς παρὰ τοῖς Φράγκοις), σύγκειται δὲ ἐξ ἑτεροδόξων, ὧν τινες καὶ τοῦ θεάτρου» (βλ. σελ. 47). Δὲν ξέρω, ἀν ζοῦσε σήμερον ὁ Κ.Ο. κ' ἔβλεπε καὶ ἄκουγε τίς τετράφωνες χορωδίες στίς ἐκκλησίες μας τί θὰ ἔλεγε...

Εὐχαριστοῦμε τὸν κ. Μπουγάτσο γιὰ τὴν προσφορὰ τοῦ αὐτῆ. Εὐχόμεστε κ' ἐλπίζουμε νὰ συνεχίσει στὸν εὐαίσθητο (ἀν καὶ δύσκολο) αὐτὸ χῶρον τίς ἔρευνές του. Βοήθη φλέβα χρυσοῦ· μὴν τὴν ἀφήσει! Συγχαρητήρια καὶ στὴν «Ἐκκλησία», ποὺ πρωτοδημοσίευσε αὐτὴ τὴ μελέτη.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Βασ. Ι. Λαζανᾶ, *Τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἐπιγράμματα τῆς «Ἑλληνικῆς ἢ Παλατινῆς Ἀνθολογίας»*, Εἰσαγωγή - ἀρχαῖο κείμενο - ἕμμετρον μετάφραση - Σχόλια - Βιογραφικὰ στοιχεῖα τῶν ποιητῶν, Ἐκδ. Δ.Ν. Παπαδήμα, Ἀθήναι 1993, σελ. 268.

Ἔχουμε καὶ ἄλλοτε γράψει γιὰ τὸ ἔργον τοῦ ἐκλεκτοῦ φιλολόγου κ' εὐσυνειδήτου ἐρευνητοῦ κ. Βασ. Λαζανᾶ, ὁ ὁποῖος εἶναι πολυγραφώτατος κ' ἔχει τιμηθεῖ μὲ πολλὰ διακρίσεις καὶ βραβεῖα. Σὲ τοῦτο τὸ βιβλίον τοῦ μᾶς παρουσιάζει, δίνοντας τὸ ἀρχαῖο κείμενον, τὴ νεοελληνικὴν μετάφραση καὶ σημειώσεις, πέντε ἀπὸ τὰ ἔργα - ἐνόητες τῆς Παλατινῆς Ἀνθολογίας: 1) Τὰ τῶν Χριστιανῶν ἐπιγράμματα (βιβλίον Ι, πρῶτον)· 2) Χριστοδώρον, Ἐκφρασις (βιβλίον ΙΙ, δευτέρον)· 3) Τὰ ἐν Κυζίκῳ ἐπιγράμματα (βιβλίον ΙΙΙ, τρίτον)· 4) Τὰ προοίμια (βιβλίον VIII, ὄγδοον). Ὁ διακεκριμένος ἐρευνητὴς, ἐκτὸς ἀπὸ τίς ἐπὶ μέρος εἰσαγωγὰς εἰς τὰ βιβλία ποὺ μᾶς προσφέρει σὲ μετάφραση, μᾶς δίνει καὶ μιὰ γενικὴ Εἰσαγωγή (σελ. 7-25), ὅπου φαίνεται ἀναλυτικὰ ὅλος ὁ θησαυρὸς τῆς «Παλατινῆς Ἀνθολογίας».

Πρέπει νὰ ποῦμε, ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ κ. Λαζανᾶ δὲν εἶναι μονάχα γιὰ τοὺς φιλολόγους ἢ τοὺς θεολόγους, ἀλλὰ γιὰ ὅλους τοὺς ἐπιστήμονες καὶ τὸ καλλιεργημένον ἀναγνωστικὸν κοινόν. Καὶ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, πὼς ὁ κ. Λαζανᾶς μὲ τὸν ἐπόμενον τόμον, ποὺ ἔχει πρὸς ἐκδοσὴν ἔτοιμον, θὰ ἔχει ὀλοκληρώσει

έναν πραγματικὸ ἄθλο: τὴν ἔκδοσιν (στὸ πρωτότυπο καὶ σὲ μετάφρασιν) ὅλης τῆς «Παλατινῆς Ἀνθολογίας», δηλ. ἐν ἅπλῳ τὰ σημαντικώτερα corpus τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ (καὶ χριστιανικοῦ, ἐν μέρει) λυρισμοῦ!

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

«Λαογραφία», δελτίον τῆς Ἑλλην. Λαογραφικῆς Ἐταιρείας, τ. ΛΣΤ', 1990-1992, Ἀθήναι 1993, σελ. 491.

Ἡ *Λαογραφία* εἶν' ἐν ἅπλῳ τὰ σπουδαιότερα ἑλληνικὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ συγγράμματα - Ἐπετηρίδες, ποῦ ἐκδίδεται ἀπὸ τὸ 1909, κ' ἔχει σημαντικώτατη προσφορά, ὄχι μονάχα στὴν ἐπιστῆμιν τῆς Λαογραφίας, ἀλλὰ καὶ στὸ ἔθνος, ἀφοῦ φωτίζει κ' ἐρμηνεύει μὲ τόση γνώση κ' ἀγάπη τὴν πνευματικὴ ζωὴ του, τίς κοινωνικὲς καὶ προσωπικὲς πλευρὰς τῆς ἱστορίας τοῦ λαοῦ.

Ὁ παρῶν τόμος, ποῦ ἔχει πολλὰ μελετήματα μὲ θέματα λαϊκῆς τέχνης, εἶναι ἀφιέρωμα στὴν κ. Πόπη Ζώρα, ποῦ ἀναδιοργάνωσε καὶ γιὰ πολλὰ χρόνια διηύθυνε τὸ «Μουσεῖο Ἑλληνικῆς Λαϊκῆς Τέχνης», καὶ τῆς ὁποίας ἡ μελέτη «Συμβολικὴ καὶ σημειωτικὴ προσέγγισις τῆς ἑλληνικῆς λαϊκῆς τέχνης» ἀνοίγει τὸν τόμο (σελ. 1-77), μετὰ τὸ Προλόγισμα ἀπὸ τὸν Πρόεδρο τῆς Ἐταιρείας καὶ Διευθυντὴ τῆς «Λαογραφίας» καθηγητὴ κ. Δημ. Σ. Λουκάτο.

Στὴ συνέχεια τοῦ πολυσέλιδου αὐτοῦ τόμου ἔχουμε τ' ἀκόλουθα μελετήματα: «Ἡ Μουσικὴ Συλλογὴ ἀντικειμένων λαϊκῆς τέχνης τῆς Ἑλλην. Λαογραφικῆς Ἐταιρείας» (Ἐλευθ. Παπαδοπούλου - Βγένα Βαρθολομαίου)· «Ἡ "Λαογραφία" στὴν Ἐκθεσὴ Μακεδονικοῦ βιβλίου, στὸ Λουξεμβούργο» (Δημ. Σ. Λουκάτος)· «Ἡ λαογραφικὴ συλλογὴ δειγμάτων τέχνης καὶ βίου, στὸ Ἀριστ. Παν/μιο Θεσ/νίκης: Χρονικὸ ἱστορίας καὶ προοπτικῶν» (Χρυσούλα Χατζητάκη - Καψωμένου)· «Μονογράμματα στὸ γυναικεῖο παραδοσιακὸ πονκάμισο τῆς Φλώρινας» (Εὐδοκία Μηλιατζίδου - Ἰωάννου)· «Τὸ Μουσεῖο Ἑλλην. Λαϊκῆς Τέχνης καὶ ὁ ρόλος του στὴν ὀργάνωσιν τῶν Ἑλληνικῶν Λαογραφικῶν Μουσείων» (Ἐλένη Ρωμαίου - Καρασταμάτη)· «Τιμητικὴ ἐκδήλωσις γιὰ τὸν καθηγητὴ Βάλτερ Πούχνερ: 23/11/92» (μὲ κείμενα τῶν Δ. Σ. Λουκάτου, Μ.Γ. Μερακλή καὶ τοῦ τιμωμένου - γιὰ τὰ Λαογραφικὰ Μουσεία τῆς Εὐρώπης)· «Λαϊκότεροπι ἀρχαιοελληνικὴ καὶ νεοελληνικὴ διακόσμησις στὰ ἑλληνικὰ ἐστιατόρια τῆς Γερμανίας» (Δ. Σ. Μπενέκος)· «Τὸ Μουσεῖο Ἑλληνικῶν λαϊκῶν μουσικῶν ὀργάνων στὴν Ἀθήνα. Συλλογὴ Φ. Ἀνωγειανάκη - Κέντρο Ἐθνομουσικολογίας» (Λ. Λιάβας)· «The Halkyon Days» (P. A. J. Cronin)· «Ὁ Ν. Γ. Πολίτης καὶ τὰ γεωργικὰ ἐργαλεῖα θερισμοῦ» (Στέφ. Δ. Ἡμελλος)· «Ἐξήντα Κρητικὲς γνωμικὲς παροιμίαι» (Δ. Σ. Λουκάτος)· «Οἱ παλιοὶ Μπαρουτόμυλοι τῶν Λαμπαρδαίων, στὴ Δημητσάνα» (Ι. Χ. Μπιτούνης)· «Τὸ ποδόσφαιρο στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἀρχικὴ ἐφηβικὴ ἐλευθερία του, σὲ σχέση μὲ τὸν σύγχρονο ἐπαγγελματισμὸ» (Κ. Γ. Χειμάρρας)· «Δημοσιογραφικὰ λαογραφήματα - Μεταναστευτικὲς διαπιστώσεις καὶ Φωτογραφήσεις» (Δ. Σ. Λουκάτος)

«Ἀπόψεις γιὰ τὸ “τσάι τοῦ βουνοῦ” ἀπὸ ὀρισμένες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος» (Λ. Σωτηρόπουλος).

Στὶς σελ. 253-339 δημοσιεύονται ἀναλυτικὲς παρουσιάσεις καὶ κριτικὲς τῶν βιβλίων καὶ περιοδικῶν μὲ λαογραφικὰ περιεχόμενα, ἀπὸ εἰδικοὺς σ' αὐτὸ τὸ χῶρο. Στὶς σελ. 343-429 δημοσιεύεται μιὰ χρησιμώτατη «Λαογραφικὴ Βιβλιογραφία» (ἀπὸ παραδρομὴ παραλείπεται στὸν ἑλληνικὸ πίνακα περιεχομένων, σελ. 483), ποὺ παρουσιάζει τὰ λαογραφικοῦ ἐνδιαφέροντος βιβλία ἀπὸ τὸ 1989 ἕως ἀρχὲς τοῦ 1993. Τὸ ὕλικὸ συγκέντρωσαν καὶ κατέγραψαν οἱ κυρίες Ἐλευθ. Παπαδοπούλου καὶ Βγ. Βαρθολομαίου, καὶ τὶς σύντομες ἀλλὰ καίριες κριτικὲς γραμμὲς ὁ καθηγητὴς κ. Δημ. Σ. Λουκάτος. Ἀκολουθοῦν νεκρολογίαι, Πειραγμένα καὶ κατευθύνσεις τῆς Ἐταιρείας τῆς τριετίας 1990-92.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Const. Cavarnos, *Guide to Byzantine Iconography*, vol. I, Boston, Mass, 1993, pp. 264.

Ἀπὸ τὸ γνωστὸ μοναστήρι τῆς Μεταμορφώσεως, ποὺ βρίσκεται κοντὰ στὴ Βοστώνη κι ἔχει μιὰ ἔντονη ἐπίδραση στὴ λειτουργικὴ καὶ γενικώτερα τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῶν ὀρθοδόξων ἀδελφῶν μας στὴν περιοχὴ, κυκλοφορήθηκε ὁ Α' τόμος ἐνὸς σημαντικοῦ ἔργου τοῦ πολυγραφώτατου καθηγητοῦ κ. Κωνσταντίνου Καβαρνοῦ: *Guide to Byzantine Iconography*. Πρόκειται γιὰ ἕναν Ὁδηγὸ τῆς Βυζαντινῆς Εἰκονογραφίας, στὸν ὁποῖο, ὁ ἐκλεκτὸς συγγραφέας καὶ καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας, ἐξηγεῖ λεπτομερῶς τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰκονογραφίας, ὅπως αὐτὰ μᾶς παρουσιάζονται καὶ λειτουργικὰ βιώνονται στὶς φορητὲς εἰκόνες, στὶς τοιχογραφίες καὶ στὰ μωσαϊκά. Προσεγγίζει μὲ λεπτότητα τὶς δογματικὲς ἔννοιαι, ποὺ καθορίζουν τὴ λειτουργικὴ τέχνη τῆς εἰκόνας τὴν ὁποία ἡ Ἐκκλησία μας χρησιμοποιεῖ στὴ ζωὴ της. Ὁ κ. Καβαρνὸς θέτει στὴ διακονία τῆς λειτουργικῆς Τέχνης τὶς αἰσθητικὲς καὶ μετ-αισθητικὲς ἀξίαι καὶ θεωρίαι στὴ βυζαντινὴ τέχνη. Πολὺ κατατοπιστικὴ βρῖσκω τὴν Εἰσαγωγὴν (σελ. 25-43), πρὶν εἰσελθεῖ στὸ Α' καὶ στὸ Β' Μέρος τοῦ βιβλίου, ὅπου παρουσιάζει ἀναλυτικὰ τὶς δεσποτικὲς-θεομητορικὲς εἰκόνες, καθὼς κ' ἐκεῖνες τοῦ λειτουργικοῦ κ' ἀγιολογικοῦ-ἑορτολογικοῦ κύκλου, τῆς Οὐρανοδρόμου Κλίμακος κλπ. Ἡ ἰδέα τοῦ συγγραφέα νὰ παρουσιάσει τὶς βασικὲς θεολογικὲς γνώμες τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, μὲ τὴν ἀπαραίτητη βιβλιογραφία, ἦταν λαμπρὴ. Ὅπως καὶ οἱ πίνακες α) εἰκονογραφικῶν θεμάτων καὶ β) γενικὸς, ὀνομάτων καὶ πραγμάτων. Καθιστοῦν πολὺ εὐχρηστο ὅλο τὸ βιβλίον.

Τὸ ἔργο εἶναι ἀφιερωμένο στὸν μεγάλο μας ἀγιογράφο, τὸν μακαριστὸ Φώτη Κόντογλου, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχαν ἰδιαιτέρο σύνδεσμο καὶ φιλία καὶ ὁ συγγραφέας καὶ ὁ κτίτωρ τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Μεταμορφώσεως, ποὺ ἐξέδωκε τὸ βιβλίον. Ἐλπίζουμε κι εὐχόμεσθε σύντομα νὰ ἰδοῦμε καὶ τοὺς ἄλλους

δυὸ τόμους τοῦ πολύτιμου αὐτοῦ ἔργου, πὸν μᾶς ὑπόσχεται στὸν πρόλογό του ὁ συγγραφέας.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Μαρία Χ. Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος Σηλυβρίας. Βίος καὶ συγγραφικὸ ἔργο*, Ἀθήνα 1992. Διδακτορικὴ διατριβὴ [Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, ἀριθμ. 87], σσ. 318 (πίνακες 11).

Τὰ τελευταῖα χρόνια ἡ ἔρευνα ἔρριψε ἄρκετὸ φῶς σὲ γεγονότα καὶ πρόσωπα τοῦ ΙΔ' αἰῶνα, ἐνὸς πολλὰ κείμενα τῆς ἴδιας ἐποχῆς εἶδαν γιὰ πρώτη φορὰ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας ἢ ἐμφανίστηκαν σὲ κριτικὲς ἐκδόσεις. Στὸ μαραθῶνιο αὐτὸν τῶν δημοσιεύσεων ἔρχεται νὰ προστεθεῖ ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς κ. Βακαλοπούλου. Ἀντικείμενο τῆς ἐργασίας εἶναι ὁ μητροπολίτης Σηλυβρίας Φιλόθεος, ἵχνη τῆς δράσεως τοῦ ὁποῖου ἐπισημαίνουμε στὸ δεύτερο ἡμῶν τοῦ ΙΔ' αἰῶνα.

Ἄν κανεῖς ἀφαιρέσει τὰ προκαταρκτικὰ (Πρόλογος, Πίνακας περιεχομένων, Βιβλιογραφία, Εἰσαγωγικά, σσ. 9-31), θὰ διαπιστώσει ὅτι ἡ διατριβὴ διαιρεῖται σὲ δύο μέρη: α) *Βίος, ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ δράση* (σσ. 33-70) καὶ β) *Συγγραφικὴ καὶ ἀντιγραφικὴ δραστηριότητα* (σσ. 71-178). Μὲ τὴ βοήθεια τῶν λίγων, συγκριτικὰ, πηγῶν μαρτυριῶν καὶ τῆς εἰδικῆς βιβλιογραφίας (πάντοτε μὲ μέτρο καὶ χωρὶς ὑπερφόρτωση) παρακολουθεῖ τὴν πορεία τοῦ *Φιλήμονος* (= Φιλοθέου) ἀπὸ τὴν πατρίδα του, Δακίβυζα τῆς Νικομηδείας, πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου μαθήτευσε κοντὰ στὸν Νικηφόρο Γρηγορᾶ, τὴν κουρὰ του σὲ μοναχό, τὴν ἀνοδό του στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Σηλυβρίας, τὴ δράση του στὴν ἐπαρχία του καὶ τὴ συμμετοχὴ του στὶς ἐργασίες τῆς Ἐνδημούσας Συνόδου. Ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζει τὸ ρόλο του στὴ λεγόμενη ἡσυχαστικὴ ἔριδα καθὼς καὶ τὶς σχέσεις του μὲ τὸν Γρηγορᾶ καὶ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἐποχῆς του (Καντακουζηνούς, Παλαιολόγους). Ἰδιαιτέρα στὴν ἐνότητα αὐτὴ ἀντιμετωπίζεται μὲ ἐπιτυχία τὸ διπλὸ βασανιστικὸ ἐρώτημα, ἂν ὁ Φιλόθεος μαθήτευσε κοντὰ στὸν Γρηγορᾶ καὶ ἂν ὑπῆρξε ὀπαδὸς του στὶς ἀντιησυχαστικὲς του περιπλανήσεις, ἐνὸς θίγονται καὶ ἄλλα προβλήματα, κυρίως χρονολογικὰ, καθὼς καὶ τὸ ζήτημα τῆς συγκρούσεως μὲ τὸ ποίμνιό του.

Τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Φιλοθέου ἢ Βακαλοπούλου τὸ κατατάσσει σέ: *I. Ἀντιρρητικὰ* (Διάλογος περὶ θεολογίας δογματικῆς) (σσ. 75- 131), *II. Ἀγιολογικὰ* (Βίοι ἁγίων Μακαρίου καὶ μεγαλομάρτυρος Ἀγαθονίκου) (σσ. 132-141), *III. Ὁμιλίαι* (στοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας, τὴ Σύναξη τῶν ἁγίων ἀγγέλων καὶ ἀσωμάτων, τὴν ἀποτομὴ τῆς κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου) (σσ. 141-146), *IV. Ἐγκώμια σὲ κοσμικοὺς ἄρχοντες* (στὸν Ματθαῖο Καντακουζηνό, στὸν Ἰωάννη Καντακουζηνό) (σσ. 146-149), *V. Ὑμνολογικὰ* (στὴν Ἀνάσταση, στὴν Ὑπαπαντῆ) (σσ. 150-151) καὶ *VI. Ἐπιστολές* (πέντε) - *διοριστήριον γράμμα* (σσ. 152-160). Γιὰ πρώτη φορὰ ἔχουμε ἐνώπιόν μας μὴ σαφῆ εἰκόνα γιὰ τὶς συγγραφὰς τοῦ Φιλοθέου. Τὴ μερίδα τοῦ λέοντος στὴ διαπραγμάτευση ἔλαβε ὁ «*Διάλογος περὶ θεολογίας δογματικῆς*», σχεδὸν διπλάσιες σελίδες ἀπ' ὅτι

τὰ υπόλοιπα ἔργα. Ἡ ἀνισότης αὐτὴ εἶναι ἐν μέρει δικαιολογημένη λόγῳ διαφορετικῆς θεματικῆς τοῦ πρώτου ἔργου (*χειρόγραφη παράδοση, ἀυθεντικότητα, πρώτη γραφή, ἀναθεώρηση, χρόνος, τόπος, περιεχόμενο, διάγραμμα, τὰ πρόσωπα, πηγές, τὸ πρότυπο, ὕφος-γλωσσικὴ μορφή, κοινὰ στοιχεῖα μὲ ἄλλα ἔργα*) σὲ σύγκριση μὲ τὰ υπόλοιπα (*χειρόγραφα, ἐκδόσεις, χρόνος, αἰτία, περιεχόμενο, ἐνῶ σπάνια: τόπος, πηγές, ἀξία*).

Σὲ ἰδιαίτερο κεφάλαιο (Δ') ἀσχολεῖται μὲ τὰ «*κακῶς ἀποδιδόμενα*» στὸ Φιλόθεο «*ἔργα*» (σσ. 161-169). Ὁρθῶς ἀποκλείει τὴ γνησιότητα δύο ἔργων: α) *Λόγος εἰς τὸν ἅγιον Ἀρσένιον πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως* καὶ β) *Λόγος τῆ Κυριακῆ τῆς λαμπροφόρου ἀναστάσεως τοῦ σωτηρίου Πάσχα*.

Μὲ σύγκριση κειμένων τὸ πρῶτο τείνει νὰ τὸ ἀποδώσει στὴ γραφίδα τοῦ πατριάρχου Καλλίστου Α'. Ἡ ἄποψη αὐτὴ πάντως πρέπει νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ καὶ κωδικολογικᾶ. Τὸ δεύτερο ἔργο χωρὶς ἀμφιβολία τὸ ἐντάσσει στὸ *Ὁμιλίριον τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου Θ' (πατριαρχικὸ ὁμιλίριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως-Homiliar II)*.

Στὸ Ε' κεφάλαιο παρουσιάζεται «*Ὁ γραφεὺς Φιλόθεος*» (σσ. 170-174). Ἡ παρουσίαση τοῦ ἀντιγραφικοῦ ἔργου τοῦ Φιλοθέου περιορίζεται κυρίως στοὺς κώδικες ποὺ ἀντέγραψε καθ' ὀλοκληρίαν ὁ Φιλόθεος. Τοῦτο σημαίνει ὅτι καὶ στὸ μέλλον θὰ ἐπισημανθοῦν καὶ ἄλλοι κώδικες, στὴ γραφὴ τῶν ὁποίων ἔλαβε μέρος καὶ ὁ Φιλόθεος.

Τὰ «*ἐπιλεγόμενα*» (σσ. 177-178) εἶναι ἕνας σύντομος χαρακτηρισμὸς τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Φιλοθέου.

Ὡς παράρτημα δημοσιεύεται σὲ κριτικὴ ἔκδοση ὁ «*Διάλογος περὶ θεολογίας δογματικῆς*» (σσ. 179-294). Ἡ ἔκδοση ὑπηρετεῖ πρακτικὸς κυρίως σκοπός: α) Οἱ πολυάριθμοι παραπομπὲς τοῦ κειμένου νὰ γίνονται σὲ ἐκδεδομένο κείμενο καὶ β) νὰ παρασχεθεῖ ἡ πραγματικὴ εἰκόνα τῆς μεθόδου ἐργασίας τοῦ Φιλοθέου στὴ δημιουργία ἐνὸς κλασικοῦ συμπλήματος. Παρὰ ταῦτα ἡ ἔκδοση δὲν εἶναι πρόχειρη, ἀφοῦ οἱ ἐλλείψεις τῆς ἀναφέρονται σὲ ἐλάχιστες συγκριτικὰ παραπομπὲς ποὺ δὲν ἔχουν ἐπισημανθεῖ, εἴτε στὸ κυρίως κείμενο εἴτε στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, καὶ στὴν παράθεση κάποιων φθαρμένων ἢ δυσκολοανάνγνωστων ἀποσπασμάτων. Χρειάστηκε κόπος καὶ μόχθος γιὰ τὴν ἐτοιμασίαν τῆς, ἐπειδὴ τὸ κείμενο τοῦ Διαλόγου διασώθηκε σὲ προβληματικὸ χειρόγραφο μὲ προσθήκες, διαγραφές, ἐπεμβάσεις κ.ἄ. ἀφ' ἐνός, καὶ ἐπειδὴ οἱ πολυάριθμοι πηγές του (μέχρι τώρα ἐπισημάνθησαν πάνω ἀπὸ 300 παραπομπές) δὲν ἀναφέρονται μόνο στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀλλὰ καὶ στὴ θύραθεν γραμματεία ἀφ' ἑτέρου.

Ὁ «*πίνακας κυριοτέρων ὀνομάτων καὶ πραγμάτων*» (σσ. 295-304) καθιστᾷ εὐχρηστότερη τὴν ἔρευνα καὶ τὰ πορίσματά της, ἐνῶ οἱ ἔντεκα δειγματοληπτικοὶ πίνακες χειρογράφων μᾶς γνωρίζουν μὲ τὸν κόσμον τῶν χειρογράφων τοῦ Φιλοθέου καὶ τῶν ἔργων του.

Ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς Μ. Βακαλοπούλου εἶναι μιὰ πραγματικὴ συμβολὴ στὴν ἔρευνα: α) Διότι μᾶς παρουσίασε σφαιρικᾶ τὸ μητροπολίτη

Φιλόθεο καὶ τὸ ἔργο του. Μέχρι τώρα εἶχαμε μόνο ἀπλῆς καὶ ἀποσπασματικῆς φύσεως εἴτε σὲ λήμματα ἐγκυκλοπαιδειῶν καὶ λεξικῶν, εἴτε σὲ ἐγχειρίδια γραμματολογίας, εἴτε σὲ ἄρθρα καὶ μονογραφίες. β) Διότι ξεκαθάρισε τὰ πράγματα ὡς πρὸς κάποια ἔργα ποῦ κακῶς ἀποδίδονται στὸν Φιλόθεο. γ) Διότι μᾶς ἔδωσε σὲ κριτικὴ ἔκδοση, μὲ ἐποουσιώδεις ἐλλείψεις, τὸ ἐκτενέστερο ἔργο τοῦ Φιλοθέου. δ) Διότι στὴν πορεία τῆς ἔρευνας τῆς ἡ συγγραφῆς ἀντιμετώπισε, μὲ ἐπιτυχία, πληθώρα προβλημάτων. Οἱ μελετητῆς θὰ ἀναμένουν νὰ ἰδοῦν δημοσιευμένους καὶ τοὺς ὑπόλοιπους καρποὺς τῆς ἔρευνας τῆς κ. Βακαλοπούλου, τὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Φιλοθέου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΓΟΝΗΣ

Ἰωάννου Πρίγκου τοῦ ἐκ Ζαγοράς, *Χριστιανικὴ διδασκαλία*.
Εἰσαγωγή - παρουσίαση: Νικόλαος Ε. Κατσιαβριάς, Καρδίτσα 1992, σσ. 96, εἰκόνες 8.

Τὸ πρόβλημα τῆς κατηχήσεως εἶναι πάντοτε ἐπίκαιρο, ἀκόμη καὶ σήμερα, διότι δὲν συνδέεται μόνο μὲ τὸ περιεχόμενό της, ἀλλὰ καὶ μὲ τὶς μεθόδους της, τὴν προσαρμοστικότητά της σὲ κάθε ἐποχὴ καὶ κοινωνία, τοὺς κατηχητῆς κ.ἄ. Στὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ὀξύτατο. Τότε δὲν μπορούσε κανεὶς νὰ μιλήσει γιὰ κατηχητικὰ σχολεῖα, γιὰ μάθημα θρησκευτικῶν στὰ σχολεῖα (ἀφοῦ συγκριτικὰ ἦταν ἐλάχιστα), γιὰ κατηχητικὸ ἔργο στὴν ἐνορία (ἀφοῦ οἱ περισσότεροὶ κληρικοὶ ἦταν ὀλιγογράμματοι), γιὰ ἐγχειρίδια κατηχήσεως κ.ἄ. Οἱ λίγες ἐξαιρέσεις δὲν ἀνατρέπουν τὸν κανόνα. Τὸ κενὸ αὐτὸ ὁ Ἰωάννης Πρίγκος (1725-1789) ἔσπευσε νὰ τὸ καλύψει μὲ ἓνα ἐγχειρίδιο Κατηχήσεως ὑπὸ τὸν τίτλο «*Χριστιανικὴ διδασκαλία*». Τὸ κείμενο αὐτὸ τὸ ἐπεσήμανε ὁ Ν. Κατσιαβριάς στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ζαγοράς τοῦ Πηλίου, ἐνθουσιάστηκε ἀπὸ τὸ περιεχόμενό του καὶ τὸ παρέδωσε στὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

Ἡ δομὴ τοῦ βιβλίου εἶναι ἀπλή καὶ λειτουργικὴ. Χωρίζεται σὲ δύο μέρη: α) *Εἰσαγωγή: Ὁ Ἰωάννης Πρίγκος καὶ ἡ «Χριστιανικὴ διδασκαλία»* του (σσ. 19-52) καὶ β) *Ἰωάννου Πρίγκου τοῦ Ζαγοριανοῦ «Χριστιανικὴ διδασκαλία»* (σσ. 53-89). Τὸ ὅλο ἔργο κλείνει μ' ἓνα «*Μικρὸ γλωσσάρι*» (σσ. 92-93). Ὁ ἀναγνώστης εἴτε ἀπὸ ἀγωνία, εἴτε ἀπὸ περιέργεια πρέπει νὰ μάθει κάποια πράγματα γιὰ τὸν Πρίγκο, τὴν ἐποχὴ καὶ τὸ ἔργο του. Τὶς ἐπιθυμίες αὐτῆς τὶς ἱκανοποιεῖ τὸ πρῶτο μέρος. Τὸν Πρίγκο, ἓνα ὀλιγογράμματο Ἕλληνα ἔμπορο ἀπὸ τὴ Ζαγορὰ τοῦ Πηλίου ποῦ ἀνάλασε τὴ ζωὴ του στὸ Ἄμστερνταμ, δὲν τὸν μάγευσε ἡ Εὐρώπη καὶ δὲν τὸν παγίδευσε ὁ πλοῦτος. Πῆρε κριτικὴ στάση ἀπέναντι στὴν Εὐρώπη καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς καὶ προφητικὰ ἔγραψε: «*ἡ Εὐρώπη... τοὺς νέους τοὺς φθείρει καὶ ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος νὰ μᾶς βοηθήσῃ*». Τοὺς ὀμόδοξους συμπατριῶτες του τοὺς «ἔδεσε» μὲ τὴν ὀρθόδοξον ἐνορίαν τοῦ Ἄμστερνταμ, γιὰ νὰ διατηρήσουν τὴν αὐτοσυνειδησίαν τους. Τὰ χρήματά του τὰ ἔθεσε στὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Γένους (χρηματοδότησε τὶς ἐκδόσεις: «*Πέτρα σκανδάλου*» τοῦ Ἡλίου Μηνιάτη καὶ «*Ὁρθόδοξος Ὁμολογία*» τοῦ Εὐγένιου Βούλαρη) καὶ τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του (δωρεὰ βιβλίων, ἴδρυση-κατασκευὴ

σχολείου, μαθητικοῦ οἰκοτροφείου, ἀνώτερης σχολῆς, ὑδραγωγείου). Ὁ Κατσιαβριάς δὲν μᾶς δίνει μόνον τὸ βίο, τὴν κοινωνικὴν προσφορὰ καὶ τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Πρίγκου, ἀλλὰ μᾶς προσφέρει καὶ μιὰ σύντομη «*Ἀνθολογία κειμένων τοῦ Πρίγκου*». Τὸ τελευταῖο ἀποτελεῖ μιὰ πραγματικὴ ἀποκάλυψη τοῦ χαριτωμένου λόγου τοῦ Πρίγκου. Ἐνα παράδειγμα. Γιὰ τὴν τοτινὴ (καὶ σημερινή) ἀλόγιστη σπατάλη:

«... καὶ ἐξοδιάζονται τόσα ἄσπρα στὰ θέατρα, ὅπου σὰν ἤθελε ξοδιάζονται σὲ ὀσπιτάλια, σὲ ξενοδοχεῖα, σὲ γεροτροφεῖα, σὲ ἐκκλησιές, ἤθελε εἶναι πολλὰ καλύτερα κυβερνημένοι οἱ πτωχοί, καὶ σὲ ἐπίσκεψη οἱ ἀσθενεῖς, καὶ ἐντυμένοι οἱ γυμνοί, καὶ οἱ φυλακισμένοι ἐλεύθεροι, καὶ οἱ ὄρφανές παρθένες πανδρεμένες τιμημένα... σκυλιὰ διὰ τὰ κυνήγια τρέφονται, καὶ οἱ πτωχοὶ πεινοῦσι... αὐτὰ θέλει ὁ κόσμος. Τόσα στολίδια οἱ γυναῖκες μὲ πολλὰ ἀκριβὰ φορέματα μακροῦ, σβαρνίζου καὶ σκουπίζου τὲς στράτες. Χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ καὶ διαμαντικὰ καὶ καλὰ φαγιὰ νὰ παχαίνουν καὶ ἄλλα τέτοια...».

Τὸ κείμενον τῆς «*Χριστιανικῆς διδασκαλίας*» εἶναι ἕνας εὐχάριστος πειρασμὸς γιὰ τὸν ἀναγνώστη. Γραμμένο στὴν καθομιλούμενη τῆς ἐποχῆς του, σὲ διαλογικὴ μορφή (μεταξὺ δασκάλου καὶ μαθητῆ) καὶ ὑπὸ τὸν τύπον τῶν ἐρωταποκρίσεων. Τί κρίμα ποῦ δὲν τὸ ἔχομε ὀλοκληρωμένο! Ὁ Πρίγκος προγραμματίσκει ν' ἀσχοληθῆ με 26 θέματα, ἀνέπτυξε ὅμως μόνον τὰ πρῶτα δέκα.

Ἄπὸ τὸν Ν. Κατσιαβριά τὸ κείμενον παρουσιάζεται μ' ἕνα ἰδιότυπον τρόπο. Δὲν εἶναι οὔτε κριτικὴ οὔτε διπλωματικὴ ἔκδοσις. Τοῦτο τὸ ὑπαγόρευσε ἡ κατάστασις τοῦ κειμένου: Ἄνορθόγραφο, μὲ ἀρκετὰ λάθη, ἀνακολουθίαι καὶ ἰδιοτυπίαι. Ἔτσι ἡ ἀποκατάστασις τοῦ κειμένου περιορίσθηκε στὴν ἀντίστοιχον φωνητικὴν ὀρθογραφίαν, ἐνῶ διατηρήθησαν ὅλα τὰ ἄλλα λάθη. Στὶς σημειώσεις τοῦ κειμένου ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἐκδόσεως ἀνιχνεύει χωρὶα τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ λειτουργικῶν κειμένων. Στὸ σημεῖον αὐτὸ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ προσθέσει καὶ κάποια σχόλια ἐπὶ τοῦ περιεχομένου καὶ ἐπὶ κάποιων ὄρων.

Τὸ «*Μικρὸ γλωσσάρι*» εἶναι χρήσιμο γιὰ τὸν ἀναγνώστη, γιὰτὶ ἐρμηνεύει λέξεις τῆς *Διδασκαλίας* καὶ ἄλλων κειμένων τοῦ Πρίγκου, οἱ ὁποῖαι, λιγότερον ἢ περισσότερο, παρουσιάζουσι κάποιαι δυσκολίαι κατανοήσεως, ἰδίως στὸν μὴ εἰδικὸν ἀναγνώστη. Προσωπικὰ θὰ προτιμοῦσα τὸ γλωσσάρι αὐτὸ νὰ εἶναι ἐκτενέστερον, γιὰτὶ ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι δυσκολοκατανόηται λέξεις στὴν *Διδασκαλία*, καὶ ἐτυμολογικὸν, ἂν ὄχι γιὰ ὅλες, τουλάχιστον γιὰ τὶς λέξεις ξένης προελεύσεως (π.χ. *ἄσπρα, γαρδινάλις, καγιοναρίαις, κομέρκι, νεγούζιο, ὀσπιτάλια, σινάτο, σκούδα, τεζόρο*).

Τὸ ὅλον ἔργον κοσμεῖται ἀπὸ 8 ἐγχρωμες εἰκόνες ποῦ σχετίζονται με τὸν Πρίγκον καὶ τὴν ἰδιαίτερήν του πατρίδα, κολλημέναι πάνω σὲ λευκὰς ἐπιφάνειαι σελίδων. Καὶ στὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ Ν. Κατσιαβριάς πρωτοτυπεῖ, ὅπως πρωτοτυπεῖ καὶ στὴν ὅλη παρουσίαν τῆς ἐκδόσεως, ἀφοῦ χωρὶς νὰ θυσιάζει πολὺ τὴν ἐπιστημονικὴν πλευρὰν τοῦ θέματος, ἐνδιαφέρεται κυρίως γιὰ τὴν σωτηριολογικὴν διάστασιν τοῦ ἔργου τοῦ Ἰωάννου Πρίγκου. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἀρετὴ. Μήπως εἶναι καιρὸς καὶ κάποιοι ἄλλοι νὰ ἐνδιαφερθοῦν γιὰ τὸ ἔργον τοῦ

ὀλιγογράμματος αὐτοῦ Ρωμοῦ; Δὲν θὰ μὲ ξενίσει, ἂν θ' ἀνακαλύψουν ἕναν πρόδρομο τοῦ ὁμώνυμου του Μακρυγιάννη.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΓΟΝΗΣ

Εὐαγγέλου Φιλίπ. Δωρῆ, *Τὸ Δίκαιον τοῦ Ἁγίου Ὁρους Ἄθω*. Τόμος Α: Νομοθεσία - Νομολογία - Ἑρμηνεία. Ἀθήνα - Κομοτηνῆ, Ἐκδ. Ἄντ. Σάκκουλα, 1994, σελ. 844.

Τὸ ἰσχύον Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος στὸ ΣΤ' τμήμα του, στὸ ὁποῖο ρυθμίζει τὴ Διοίκηση τοῦ Κράτους, δὲν παρέλειψε νὰ ρυθμίσει καὶ τὴ διοίκηση τοῦ μοναδικοῦ αὐτοδιοικητοῦ τμήματός του, τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Στὴν οὐσία δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ νέα ρύθμιση, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀποδοχὴ ἀπ' τὸ συνταγματικὸ νομοθέτη μιᾶς ρύθμισης ποὺ εἰσήχθη γιὰ πρώτη φορὰ στὸ προσωρινὸ Σύνταγμα τῆς 22ας Σεπτεμβρίου 1926 (ἄρθρα 106-110), πέρασε αὐτούσια στὸ Σύνταγμα τοῦ 1927 (ἄρθρα 109-112) καὶ στὸ Σύνταγμα τοῦ 1952 (ἄρθρο 103) καὶ μὲ φραστικὲς ἀλλαγὲς στὸ ἄρθρο 105 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1975.

Κατὰ τὴ συνταγματικὴ αὐτὴ διάταξη τὸ Ἅγιον Ὁρος ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, αὐτοδιοικητὸ τμήμα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖο διατηρεῖ ἐπ' αὐτοῦ τὰ κυριαρχικὰ του δικαιώματα ἄθικτα, ἀναγνωρίζοντας ταυτόχρονα τὸ προνομιακὸ καθεστῶς του. Ὁ λεπτομερὴς καθορισμὸς τῶν ἀγιορειτικῶν καθεστώτων γίνεται μὲ εἰδικὸ νόμο, τὸν Καταστατικὸ Χάρτη τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὁ ὁποῖος ψηφίζεται κατὰ τρόπο διάφορο ἀπ' τοὺς ἄλλους, τοὺς κοινούς νόμους, δηλαδὴ ψηφίζεται πρῶτα ἀπ' τίς εἴκοσι κυρίαρχες Ἴ. Μονὲς τοῦ Ὁρους καὶ ἐγκρίνεται ἀπ' τὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Πρόκειται γιὰ ἕνα εἰδικὸ καὶ ἐξαιρετικὸ δίκαιο, τὸ ὁποῖο ἔχει διαμορφωθεῖ ἀπὸ μακροτάτων χρόνων καὶ ἔχει διατηρηθεῖ μέσα στὴν Ἱστορία ἀλώβητο μὲ θρησκευτικὴ εὐλάβεια. Αὐτὸ τὸ καθεστῶς κατέγραψε ὁ Καταστατικὸς Χάρτης τοῦ Ἁγίου Ὁρους τοῦ 1924 καὶ τὸ Ν.Δ. τῆς 10/16-9-1926, ποὺ τὸν κύρωσε, καὶ σ' αὐτὸ *in globo* ἀναφέρεται καὶ ὁ συνταγματικὸς νομοθέτης. Μὲ ἄλλα λόγια χάριν τοῦ ἀπὸ αἰῶνων ἀγιορειτικοῦ καθεστώτος τὸ ἑλληνικὸ κράτος αὐτοπεριορίσθηκε καὶ ἔδειξε σεβασμὸ στὰ προνόμια τῆς Ἀγιορειτικῆς Πολιτείας, τὸ δίκαιο τῆς ὁποίας ἔκανε δικό του δίκαιο.

Ἡ μακροχρόνια αὐτὴ ἰσχὺς τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου τοῦ Ἁγίου Ὁρους, καθὼς καὶ ἡ παράλληλη νομοθετικὴ παρέμβαση σὲ θέματα ποὺ ἡ καθημερινὴ πράξις ἔκανε ἐμφανῆ, δημιούργησαν ἕνα δίκαιο, τὸ ὁποῖο εἶναι διάσπαρτο σὲ πλῆθος νόμους, διατάγματα, ὑπουργικὲς ἀποφάσεις, κανονιστικὲς διατάξεις κ.λπ. Ἡ ἀνεύρεσή του εἶναι πολλὲς φορὲς δυσχερὴς καὶ ὁ ἐφαρμοστής του πρέπει νὰ ἀνατρέξει σὲ πολλὲς πηγές.

Τὸ ἔργο αὐτὸ εὐκολύνεται πλέον ἀφάνταστα μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ παραπάνω ὀγκωδέστατου Α' τόμου τοῦ *Δικαίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους* ἀπὸ τὸν ἐπὶ τμῆ Νομικὸ Σύμβουλο τοῦ Κράτους καὶ ἐγκρατέστατο νομικὸ κ. Εὐάγγελο Δωρῆ. Ὁ συγγραφέας προβαίνει στὴν ἀναλυτικὴ παρουσιάσή του ἔχοντας ὡς βάση τὸν Κ.Χ., ποὺ εἶναι κεντρικὸ κείμενο διατάξεων τοῦ ἀγιορειτικοῦ δικαίου. Παρουσιάζει ἕνα-ἕνα τὰ ἄρθρα καὶ μετὰ ἀπὸ κάθε ἄρθρο καταχωρεῖ

τις λοιπές διατάξεις πού συνάδουν πρὸς αὐτό, ὅπως τοῦ κυρωτικῆς Ν.Δ., τῶν λοιπῶν νόμων καὶ τῶν διαταγμάτων κι ὅπου χρειάζεται ἀνατρέχει στίς πρὶν τὸν Κ.Χ. διατάξεις τῶν Γενικῶν Κανονισμῶν, καθὼς καὶ στίς ἄλλες πηγές τοῦ δικαίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὅπως χρυσόβουλα, σιγίλια, Τυπικὰ κ.ἄ. Δὲν μένει ὅμως σ' αὐτὰ ἀλλὰ προχωρεῖ καὶ στὴν παράθεση τῆς ἐρμηνείας τοῦ κάθε ἄρθρου, ἢ ὁποῖα στηρίζεται στὴ νομολογία τῶν δικαστηρίων, τοῦ Νομικοῦ Συμβουλίου τοῦ Κράτους καὶ τῶν ἄλλων δικαιοδοτικῶν ἢ διοικητικῶν ἀρχῶν, ὅπως ἐπίσης καὶ στίς γνωμοδοτήσεις καὶ στίς ἐπιστημονικὲς ἐργασίες τῶν νομομαθῶν καὶ γενικώτερα τῶν ἀσχολουμένων μετὰ τὰ ἀγιορειτικὰ θέσμιμα. Ἡ ἐργασία, ὅμως, αὐτὴ θὰ ἦταν ἐλλιπὴς καὶ ἴσως ἐλάχιστα δημιουργικὴ ἂν δὲν περιεῖχε καὶ τὴν προσωπικὴ του γνώμη, ἢ ὁποῖα εἶναι γνώμη ἐμπειροῦ καὶ καταρτισμένου νομικοῦ.

Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τῆς ἐργασίας του ὁ κ. Δωρῆς κατορθώνει ὄχι μόνον νὰ παραθέσει τὴν περὶ Ἁγίου Ὁρους νομοθεσία καὶ νομολογία, ἀλλὰ —καὶ τὸ σπουδαιότερο— νὰ ὑπεισέλθει στὴν ἐξέταση σημαντικῶν ζητημάτων τοῦ Ὁρους πού κατὰ καιροὺς ἀπασχόλησαν τὰ δικαστήρια καὶ τὴν ἐπιστήμη, ὅπως τὸ αὐτοδιοίκητο, τὸ ἄβατο, τὸ ἀναπαλλοτρίωτο τῆς ἀγιορειτικῆς ἀκίνητης περιουσίας κ.ἄ. Ὅλα θέματα τῆς καθημερινῆς πράξης.

Ἐκεῖνο πού ἔχει νὰ σημειώσει κανεὶς γιὰ τὸ βιβλίον εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα βασικὸ καὶ πολὺ ἀναγκαῖο βοήθημα γιὰ ὅλους ὅσοι ἀσχολοῦνται μετὰ τὸ ἀγιορειτικὸ δίκαιο, ἀλλὰ καὶ ἐκείνους πού ἀσχολοῦνται γενικότερα μετὰ τὰ ἀγιορειτικὰ ζητήματα, μετὰ τὴν ἱστορία καὶ τὴ ζωὴ τοῦ Ἁγιωνύμου Τόπου. Ὁ συγγραφεὺς δὲν προσθέτει ἓνα ἀκόμη βιβλίον στὴν ἀπέραντη περὶ Ἁγίου Ὁρους βιβλιογραφία, ἀλλὰ καλύπτει ἓνα μεγάλο κενό. Ἀξίζει μάλιστα νὰ προσεχθεῖ ἰδιαίτερα ἡ προσωπικὴ του συμβολὴ στὰ ἐπὶ μέρους ζητήματα, μὰ καὶ δίνει λύσεις πολὺ ἀξιόλογες. Τὸ βιβλίον θὰ ὀλοκληρωθεῖ μετὰ τὴν ἐκδοσὴ καὶ τοῦ Β' τόμου. Ἀναμένουμε.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΠΡΙΝΤΖΙΠΑΣ

Σπ. Δ. Κοντογιάννη - Σπ. Χ. Καρύδη, *Ἡ Μονὴ Παλαιοκαστρίτσας Κερκύρας. Ἱστορικὰ ἐξ ἀνεκδότων ἐγγράφων* (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Τόμος ΚΘ', Τιμητικὸν Ἀφιέρωμα εἰς Σάββαν Χ. Ἀγουρίδην). Ἀθῆναι 1994, σσ. 591-704.

Ἐνα κενὸ στὴν ἱστορία τῶν μοναστηριῶν τῆς Κέρκυρας καὶ γενικότερα στὴν μοναστηριακὴ βιβλιογραφία ἔρχεται νὰ καλύψει ἡ ἀνωτέρω μελέτη.

Πρόκειται γιὰ τὴν παρουσίαση τῆς ἱστορίας τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Παλαιοκαστρίτσας, πού βρίσκεται στὴν Βόρειο Κέρκυρα, ἱστορίας πού βασίζεται ἀποκλειστικὰ σὲ ἀρχεῖακὲς μαρτυρίες, τίς ὁποῖες οἱ συγγραφεῖς περισυνέλεξαν κατὰ τίς ἐρευνές τους στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Κερκύρας.

Ἡ μελέτη διαίρειται σὲ τέσσερα κεφάλαια. Στὰ δύο πρῶτα ἀναφέρονται τὰ σχετικὰ μετὰ τὴν ἰδρυση, τὴν ὀργάνωση καὶ τὴν λειτουργία τῆς Μονῆς. Ἐξετάζονται καὶ ἀξιολογοῦνται οἱ γνωστὲς πληροφορίες γιὰ τὸ μοναστήρι καὶ

προβάλλεται ὡς *terminus ante quem* γιὰ τὴν ἰδρυσὴ τοῦ τὸ ἔτος 1469.

Μέσα ἀπὸ τὰ πρακτικὰ ἀνάθεσης ἱερουργίας καὶ ἐκλογῆς ἡγουμένων παρουσιάζονται τὰ ὀνόματα τῶν ἐφημεριῶν-ἡγουμένων ἀπὸ τὸ 1558 ἕως τὶς μέρες μας. Στὴ συνέχεια ἐκτίθενται τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ὀργάνωση καὶ τὴ διοίκηση τῆς Μονῆς μέχρι τὸ 1940, ὅποτε ἡ Παλαιοκαστρίτσα μὲ Βασιλικὸ διάταγμα ἀνακηρύχθηκε ὡς «κανονικὴ».

Στὰ οἰκονομικὰ τοῦ μοναστηριοῦ καὶ στὴ διαχείριση τῆς περιουσίας τοῦ ἀναφέρεται τὸ τρίτο κεφάλαιο τῆς μελέτης φωτίζοντας μιὰ ἄλλη σημαντικὴ πτυχὴ τῆς ἱστορίας τῆς Μονῆς.

Στὸ τελευταῖο κεφάλαιο παρουσιάζονται διάφορα προβλήματα, ποὺ ἀνέκυπταν κατὰ καιροὺς στὴ Μονὴ ἀπὸ τὶς ἀντιδικίες τῶν πρωτοπαπάδων τῆς περιοχῆς σχετικὰ μὲ τὴν κατοχὴ τοῦ πρωτοπαπαδικοῦ στασιδίου καὶ ἀπὸ τὶς παρεκτροπές τῶν πανηγυριστῶν τὴν ἡμέρα τῆς πανηγύρεως τοῦ ναοῦ ἢ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν λιτανειῶν τῶν χωριῶν ποὺ κατέληγαν στὸ ναό.

Ἡ Μονὴ Παλαιοκαστρίτσας εἶναι ἀπόλυτα συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Κέρκυρας στὴν περίοδο τῆς Λατινοκρατίας, ὅποτε τὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση ἀσκούσαν ὁ Μ. Πρωτοπαπᾶς καὶ οἱ πέντε Πρωτοπαπάδες, ποὺ προῖεταντο τῶν πέντε ἐπαρχιῶν, στὶς ὁποῖες εἶχε διαιρεθεῖ ἡ Ἱ. Μητρόπολις Κερκύρας, μετὰ τὴν κατάργηση τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου τὸ 1267 ἀπὸ τὸν Κάρολο Α' Ἀνδεγαυό. Τὰ προβλήματα ποὺ ἀνέκυψαν ἀπὸ τὴν ἔλλειψη τοῦ ἐπισκόπου ἐν σχέσει μὲ τὸ μοναχικὸ βίο ἐπισημαίνουν οἱ συγγραφεῖς, ὅπως ἡ δικαιοδοσία τοῦ τοπικοῦ Πρωτοπαπᾶ καὶ τοῦ Μ. Πρωτοπαπᾶ ἐπὶ τῶν Μονῶν, ἡ χοροστασία τους σ' αὐτὲς κ.ἄ. Ἡ ἐξουσία τοῦ Μ. Πρωτοπαπᾶ στὰ μοναστήρια ἦταν ὅμοια μὲ τοῦ ἐπισκόπου, ἐκτὸς τῆς χειροτονίας τῶν κληρικῶν-ἀδελφῶν αὐτῶν. Χαρακτηριστικὸς ἦταν καὶ ὁ τρόπος ὑποδοχῆς τοῦ ἀπὸ τὴ μοναστικὴ ἀδελφότητα, ὁ ὁποῖος ἔμοιαζε μὲ τὴν ὑποδοχὴ τοῦ ἐπισκόπου. Εἶχε δὲ δικαίωμα ἐπιθεωρήσεως καὶ ἐπιβολῆς ποινῶν (Βλ. Δ. Καπάδοχου, Ναοὶ καὶ μοναστήρια Κέρκυρας, Παξῶν καὶ Ὁθωνῶν, Ἀθήνα 1994 σσ. 29 ἔξ. καὶ 218 ἔξ.).

Στὴ μελέτη διαφωτίζεται καὶ ἓνα στοιχεῖο τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας τοῦ Μ. Πρωτοπαπᾶ, δηλαδὴ ὁ σωματικὸς περιορισμὸς τῶν κληρικῶν σὲ μοναστήρι. Τὸ μοναστήρι αὐτὸ ἦταν ἡ Παλαιοκαστρίτσα, ἴσως λόγῳ τοῦ ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχε ὀργανωμένος μοναστικὸς βίος καὶ ἐπομένως ἐποπτεία ἐπὶ τῶν ἐγκλειστων, γιὰ τοὺς ὁποῖους ὑπεύθυνος ἦταν ὁ ἡγούμενος.

Πρὸς ἀπόδειξη τῶν ὄσων καταγράφουν οἱ συγγραφεῖς, δημοσιεύουν, στὸ τέλος, τὰ ἔγγραφα, ποὺ ἀφοροῦν στὴ Μονὴ Παλαιοκαστρίτσας, τῶν ἐτῶν 1469-1817, τὰ ὁποῖα βρῖσκονται στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Κερκύρας. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν καθίσταται πλήρης ἡ ἀξιόλογη ἐργασία τους καὶ φωτίζεται μιὰ ἐλλειψτικὴ περίοδος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

Γ. Θ. ΠΡΙΝΤΖΙΠΑΣ